

ONDERZOEKS- EN
ADVIESBUREAU

Raamsdonksveer Keizersdijk 1-5 en Hoofdstraat 37-39 Negentiende en twintigste eeuw

Cultuurhistorische verkenning

BAAC Rapport B-22.0850

Auteur:
Drs. ing. A.G. Oldenmenger

Geredigeerd conceptrapport 13-2-2023

ISSN: 1873-9350

Redactie: ir. R.J.W.M. Gruben
Veldwerk: drs. ing. A.G. Oldenmenger
Sanja Veldhuis

Teksten: drs. ing. A.G. Oldenmenger
Waardering: ir. R.J.W.M. Gruben
drs. ing. A.G. Oldenmenger
drs. L. van Hemert
S. Veldhuis

DATUM VELDWERK 16 en 23 januari 2023
DATUM CONCEPT 13 februari 2023
DATUM DEFINITIEF

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en/of BAAC.

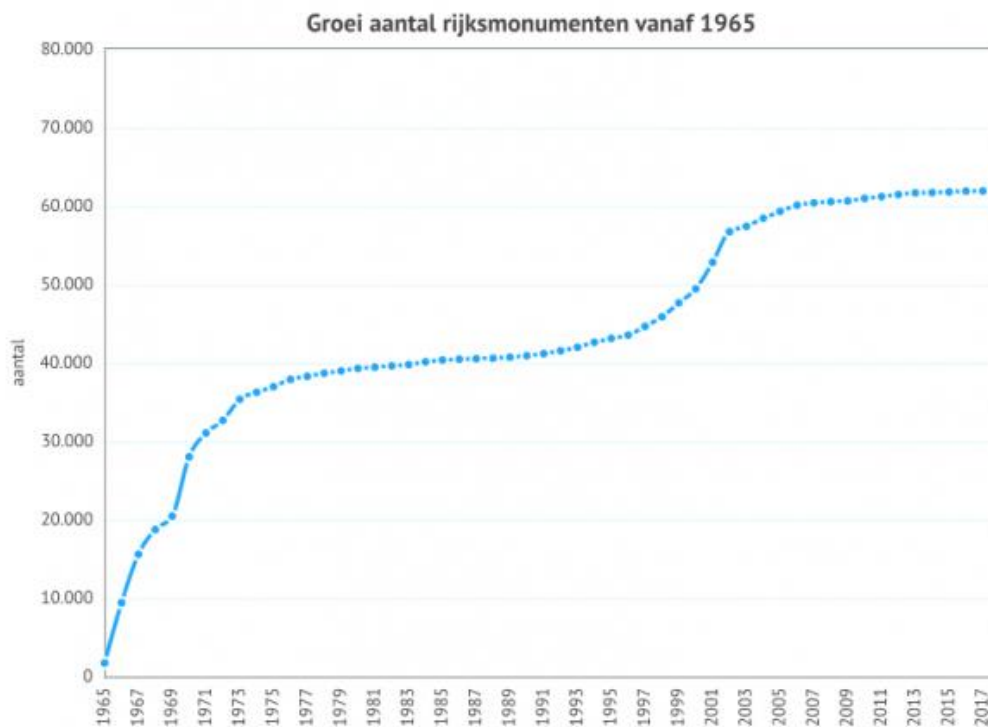
BAAC
Bureau voor archeologie en bouwhistorie
Graaf van Solmsweg 103, 5222 BS 's-Hertogenbosch.
Tel.: (073) 61 36 219 E-mail: denbosch@baac.nl

1 Inleiding

1.1 Het belang van monumenten

Sleutelbegrip in iedere cultuurhistorische verkenning, is het begrip monumentwaarde. In deze eerste paragraaf zal dit begrip worden verklaard en de betekenis ervan worden uitgelegd.

Het woord *Monument* is afgeleid van het Latijnse woord *Monumentum*, waarmee datgene wordt bedoeld, dat doet herinneren.¹ In de oudheid gaat het dan hoofdzakelijk om objecten die opzettelijk gemaakt werden om iemand of een gebeurtenis in herinnering te brengen; een grafmonument of een overwinningsmonument. In de Nederlandse taal wordt het woord monument in ieder geval in de zestiende eeuw al gebruikt. Het is in die tijd een aanduiding van schriftelijke getuigenissen en documenten, opgeschreven herinneringen.² In latere eeuwen raakt de term in zwang voor sinds lange tijd bestaande bouwwerken, gebouwen die herinneren aan de samenleving van weleer. Het zijn gebouwen met een belangrijke historische functie of die exemplarisch zijn voor een indrukwekkend architectonisch tijdsbeeld. Gaandeweg de negentiende eeuw ontstaat daarbij de woordafleiding monumentaal, die aanvankelijk niet zozeer betrekking heeft op de herinnering, als wel op de omvang van nieuw te realiseren gebouwen en bouwdelen. De reden daarvan is vermoedelijk dat monumenten in vroegere tijd vrijwel per definitie groots en indrukwekkend waren. Later neemt de huidige definitie de overhand.

Bron: RCE - Monumentenregister

¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/monument>.

² M. Philippa e.a., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 4 delen, Amsterdam 2003-2009.

Een monument is in de monumentenwet van 1961 gedefinieerd als een ten minste 50 jaar oud werk, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid, de betekenis voor de wetenschap of de volkskundige waarde. De term schoonheid is daarbij een opvallend, subjectief criterium, dat niet los kan worden gezien van de algemeen geaccepteerde architectonische traditie (in publicaties) en de hedendaagse tijdsgeest. Dat laatste besef, zorgde er in 1988 bij de vernieuwing van de monumentenwet, mede voor dat de voorwaarde van een halve eeuw ouderdom, werd geschrapt. In de Erfgoedwet van 2016 wordt een monument gedefinieerd als een onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.³ De aanwijzing van monumenten is decennialang primair de taak van het rijk geweest. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg in 1988, is die verantwoordelijkheid geleidelijk aan steeds meer bij lokale overheden (gemeenten) komen te liggen. Sommige gemeenten maakten hier gretig gebruik van, andere gemeente zien de noodzaak van het aanwijzen van gemeentelijke monumenten tot de dag van vandaag niet in. De aanwijzingsprocedure is in de loop der tijd weinig veranderd. Doorgaans gaat er aan de aanwijzing een inventarisatie- en selectieprocedure vooraf. Slechts zelden wordt er diepgaand onderzoek verricht ten behoeve van de toekenning van de beschermde status.

Het woord *Waarde* wordt in het kader van bouwhistorisch onderzoek gelijkgesteld aan *belang* of *betekenis*, waarbij onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen de betekenis voor de mens nu en de betekenis in vroegere tijd. Een waarde is iets waar een persoon of een (deel van een) samenleving betekenis uit put, omwille van een gezamenlijke of individuele identiteit. *Belang* zou etymologisch zijn voortgekomen uit een inspanning, een gevoel of verlangen om iets te (be)reiken. Uiteraard kennen we het woord waarde ook in economische zin, waarin het in schrift is terug te voeren tot in de tiende eeuw. In een traject van planvorming en plantoetsing is die ogenschijnlijk dubbele betekenis niet altijd even handig, omdat financiële investeringen moeten renderen, en waarde vooral wordt geassocieerd met het maken van winst. Men moet daarbij echter niet vergeten dat de geldelijke waarde in behoorlijke mate wordt bepaald door hoezeer een persoon iets wil hebben (hoeveel betekenis het voor die persoon heeft, zijn of haar identiteit aanspreekt, is er mede bepalend voor hoeveel die persoon bereid is te betalen).

Monumentwaarde staat gelijk aan de betekenis van historische zaken voor het collectieve geheugen, de herinnering aan de samenleving/maatschappij in een specifieke tijd.

1.2 Het doel van een cultuurhistorische verkenning

Het toekennen van de juridische status van monument door de minister (rijksmonument) of door het college van burgemeester en wethouders (gemeentelijk monument), heeft als consequentie dat bij verbouwingen getoetst moet worden of de geplande ingrepen niet te veel ten koste gaan van de monumentale waarde van het gebouw. Doorgaans geschiedt de toekenning van de monumentstatus op grond van een redengevende omschrijving, een document van één of twee pagina's waarin in meer algemene bewoordingen wordt aangegeven waarom een gebouw de status van monument krijgt toebedeeld. De redengevende omschrijving is vrijwel nooit uitgebreid genoeg om een verbouwplan te kunnen toetsen, om de eenvoudige reden dat de informatie over het gebouw daarvoor in kwantiteit en kwaliteit ontoereikend is. Het college (en in sommige gevallen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) dienen zich dus nader te laten informeren. Dat kan door de eigenaar of betrokken architect, maar dat verdient vanuit het oogpunt van objectiviteit doorgaans niet de voorkeur. In die gevallen wordt de eigenaar van het gebouw gevraagd om een bouw- of cultuurhistorische verkenning op te laten stellen door een onafhankelijk opererende marktpartij.

³ *cultureel erfgoed*: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden. (uit: Erfgoedwet 2016)

De bouw- of cultuurhistorische verkenning is dus bedoeld om zowel de eigenaar, de ontwerper als de toetsende instantie te informeren over de bouwgeschiedenis van het gebouw, de object-specifieke eigenschappen van exterieur, interieur en vooral constructies en de monumentale waarden die in het geheel en in de onderdelen waaruit het gebouw is opgebouwd, vertegenwoordigd zijn.

Het college laat zich bij de toetsing van plannen adviseren door de plaatselijke monumentencommissie. Het is echter een vrij hardnekkige misvatting dat een monumentencommissie louter is bedoeld om plannen te beoordelen. Een goede monumentencommissie is een gezelschap professionals dat met de initiatiefnemer voor de ontwikkeling van het monument meedenkt en op grond van hun expertise en ervaring suggesties kan doen die zowel het plan als het monument (de monumentwaarde) ten goede komen. Vrijwel altijd is er sprake van een gemeenschappelijk doel: door een kwaliteit hoogwaardige ingreep het monument voor de lange termijn behouden. De bouwhistorische verkenning draagt hier in hoge mate in bij, omdat het kennis overdraagt die voor een succesvol bouwplan onontbeerlijk is en de dialoog tussen eigenaar, planvormer en monumentencommissie bevordert (onder andere door een helder definitieapparaat, waardenstellingen en waarderingsplattegronden).

1.3 Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

Bouwhistorici analyseren de constructies, de gevels én het interieur van historische gebouwen. Vormen, materialen en bouwtechnieken hebben veelal tijdsgebonden eigenschappen die door de bouwhistoricus worden herkend. Daardoor wordt het voor de bouwhistoricus mogelijk om inzicht te geven in de wijze waarop het pand werd gebouwd, en hoe het daarna door verbouwingen is getransformeerd in het gebouw zoals dat tegenwoordig is. Het is voor de bouwhistoricus niet zo belangrijk hoe iets er uit ziet, als wel waarom iets er uit ziet zoals het er uit ziet, waarbij de kernvraag doorgaans luidt: "Hoe werd dit gemaakt en waarom maakte men het zo?". Vermoedelijk wordt er al vanaf dat er monumenten zijn, bouwhistorisch onderzoek verricht. In de moderne tijd gebeurde dit aanvankelijk vooral door architecten (in wording) en door lokale historici. De onderzoekdiscipline kreeg een belangrijke impuls als gevolg van de vele herstel- en restauratievraagstukken die zich tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog aandienden. In die periode kwam er de Tijdelijke Wet Monumentenzorg waarin stond dat onroerende zaken vermeld in de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst (1908-1933), niet mochten worden gesloopt of veranderd zonder toestemming van de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen. Het doel van het onderzoek was in die tijd nog louter het vergroten van kennis, en spitte zich vrijwel uitsluitend toe op middeleeuwse bouwkunst. Kennis werd onder andere opgedaan door gebouwen, constructies en bouwsporen in muurwerk in te meten en in (reconstructie)tekeningen uit te werken. In de regel ging het onderzoek gelijk op met archeologisch onderzoek. Niet zelden werd het bouwhistorisch onderzoek in de jaren na de Tweede Wereldoorlog door een archeoloog uitgevoerd.

Een specifieke opleiding tot bouwhistoricus bestond lange tijd niet. Bouwhistorici werden tot ongeveer twintig jaar geleden, in de praktijk opgeleid. Een aantal gemeenten bood die mogelijkheid bij hun bouwhistorische diensten. Die opleidingsplaatsen werden doorgaans ingevuld door mensen met een bouwkundige en/of een kunsthistorische opleiding. Technische Universiteiten (met name Delft), gaven de mogelijkheid om te specialiseren in restauratietechniek of bouwhistorie. Pas in 1997 werd in Utrecht gestart met een post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie. Het is de tijd waarin ook de eerste Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek worden gepubliceerd. Die richtlijnen werden in 2009 voor het laatst herzien en beschrijven het proces van bouwhistorische onderzoek en de voorwaarden waaraan een deugdelijk onderzoeksrapport dient te voldoen.

Het nut van het bestuderen van constructies, structuren en afwerkingen is voor de bouwhistoricus primair het vergroten van kennis omtrent het bouwen in het verleden. Die kennis is in brede zin

noodzakelijk om op verantwoorde wijze met gebouwd erfgoed in Nederland om te gaan. Daarbij valt niet alleen te denken aan restauraties, maar ook aan verbouwingen of constructief herstel.

Bouwhistorische kennis zal daarnaast helpen bij het doorgronden van het gebouw. Begrip van hoe een gebouw in het verleden werd ontworpen, welke keuzes er gemaakt werden ten behoeve van de constructie én duiding van de elementen die in en aan het gebouw te vinden zijn, helpen allemaal om de herinnering aan vroegere tijd in leven te houden, voort te laten bestaan. Maar kunnen ook helpen om een bouwprogramma op efficiënte wijze tot ontwerp uit te werken.

Vaak blijft bij een verkenning veel aan het ook van de bouwhistoricus verborgen. Links de situatie vóór ontmanteling, rechts na, met een achttiende-eeuwse balklaag, een negentiende-eeuwse schouw en een voormalige buitengevel (zestiende-eeuws) met daarin dichtgezette vensteropeningen. Voorbeeld: Breestraat 68 in Leiden.

1.4 De beperkingen van een bouw- en cultuurhistorische verkenning

De *bouwhistorische verkenning* wordt in de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) gedefinieerd als een *bouwhistorische opname op hoofdlijnen*. Voor kleine ingrepen in monumenten, kan zo'n verkenning in principe volstaan, maar de beperkingen zijn groot. Zo wordt er doorgaans bij een veldonderzoek ten behoeve van een verkenning geen materiaal verwijderd (geen licht destructief onderzoek). Dat is een probleem voor kennisvergaring én waardering omdat niet duidelijk wordt of er achter huidige afwerkingen (vloerbedekkingen, muurverf, voorzetwanden, verlaagde plafonds) monumentale afwerkingen schuil gaan. Onder een recente vloerbedekking kunnen oude parketvloeren, geoliede 'kindervoetjes' of terrazzovloeren onopgemerkt blijven. Voorzetwanden kunnen het zicht ontnemen op verborgen paneeldeuren, wandbespanningen, lambriseringen of zelfs muurschilderingen. Schilderingen kunnen overigens ook heel goed schuil gaan achter witte latex of muurverf.⁴

Het is dus goed om hier expliciet vermeld te hebben, dat de waardering die in deze rapportage is opgenomen, louter is gestoeld op de onderzoeksgegevens die tijdens de verkenning konden worden verzameld en in deze rapportage is gepresenteerd. De kans dat tijdens de verkenning monumentale afwerkingen onopgemerkt zijn gebleven, is redelijk groot, vooral bij de gebouwen die sinds circa 1980 niet meer ingrijpend zijn verbouwd. Op basis van ervaring ligt rond 1980 het omslagpunt van verbouwen met behoud van oude(re) lagen naar verbouwen na complete ontmanteling tot op casco.

Een bouwhistorische verkenning is een opname op hoofdlijnen (non-destructief) en kent de nodige beperkingen.

Een beperking van de voorliggende verkenning is ook dat het een platte weergave in tekst is, van een ruimtelijke structuur. Voor de auteur en de eigenaar van het gebouw is het vrij eenvoudig om de tekst te vertalen naar een drie dimensionaal beeld, voor leden van een monumentencommissie is dat

⁴ Onder bouwhistorici wordt ingeschat dat een verkenning slechts een tipje van de sluiter van de bouwgeschiedenis wordt opgelicht. Hoe ouder het object, hoe lastiger het vaak is om voldoende kennis te vergaren binnen de kaders van een verkenning.

vaak in veel mindere mate het geval. Het is om die reden voor een eigenaar altijd aan te raden om de monumentencommissie in de fase van plantoetsing uit te nodigen voor een rondgang door het gebouw, bij voorkeur ná kennisgeving van de uitkomsten van de bouwhistorische verkenning. In de gevallen dat dat niet tot de mogelijkheden behoort, en er toch behoefte is aan extra verbeelding van het gebouw, kan BAAC de complete fotodocumentatie die tijdens het veldwerk gemaakt is, ter beschikking stellen.

Er is een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt ten behoeve van deze rapportage. Niet alle veldfoto's zijn in het rapport opgenomen. De foto's kunnen u digitaal worden toegestuurd. U kunt een verzoek sturen naar: g.oldenmenger@baac.nl

1.5 Monumentwaarde

1.5.1 De toetsingscriteria en toetsingskader

Het bepalen van het belang, de betekenis van een gebouw of object, is inmiddels een primaire taak van de bouwhistoricus. De onderzoeker hanteert daarbij conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) in principe twee criteria, te weten; de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

De term authentiek is afgeleid van het Latijnse *authenticus*, wat staat voor 'met eigen hand voltrekken', 'uit eerste hand' en vindt haar oorsprong als rechtsterm. Binnen het recht wordt het gebruikt als aanduiding van een oorspronkelijk gegeven, op iets dat als echt is vastgesteld of dat een exacte kopie is van het origineel (dat laatste is interessant met het oog op de duiding van het belang van restauratiefasen die gepaard gaan met grootschalige vernieuwing van substantie). Het ontrafelen van de bouwgeschiedenis gaat altijd gepaard met het bepalen van de mate van oorspronkelijkheid van een gebouw als geheel, alsmede van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Het is daarbij goed om te beseffen dat de mate van authenticiteit van ieder monument in meer of mindere mate is aangetast, en dat die aantasting doorgaans groter is dan op het eerste oog wordt ingeschat. Het komt vaak voor dat een historische verbouwing als resultaat zowel een aantasting van een bestaande als een toevoeging van een nieuwe betekenislaag heeft. Dit wordt meestal geduid met de term "historische gelaagdheid", een term die in principe altijd op gespannen voet staat met authenticiteit. Strikt genomen zou van iedere bouwphase afzonderlijk de mate van authenticiteit kunnen worden bepaald daaraan kleef wel als nadeel dat dit relatief gunstig uitpakt voor een recentere verbouwing (waarvan het resultaat mogelijk nog geheel intact is). Authenticiteit is als zuiver toetsingscriterium lastig te implementeren om vier redenen.

De mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn primaire toetsingscriteria.

Ten eerste kan de mate van authenticiteit, of misschien beter de verwachting die we daarbij hebben, niet los worden gezien van de ouderdom van een object of de termijn die is verstreken tussen het ten uitvoer brengen van de bouw en de verbouwing(en) tot aan het moment van toetsing. De mate van authenticiteit van een gebouw uit de jaren zestig is bijna per definitie hoger dan de mate van oorspronkelijkheid van een middeleeuws gebouw. Dat wil niet zeggen dat het jongere gebouw met een hogere mate van authenticiteit ook een hoger erfgoedbelang vertegenwoordigt dan een ouder gebouw dat door de tijd heen vaker zal zijn aangepast aan veranderende omstandigheden in tijd.

Ten tweede zijn er bouwtypen, boerderijen bijvoorbeeld, waar de continue aanpassing, veelal op meest pragmatische wijze, een essentie van (landelijke) cultuur vormen. De mate van authenticiteit staat hiermee in feite op gespannen voet. Daarop aansluitend, ten derde dus, kan op de mate van authenticiteit niet worden getoetst zonder daarbij het beschouwingsniveau duidelijk aan te geven. Van een zestiende-eeuwse boerderij zijn de gebinten meestal de enige elementen die terug te voeren zijn op de bouwtijd. De mate van authenticiteit van de gebintconstructie kan daarbij hoog

zijn (beschouwingsniveau constructie), maar dat geldt niet voor de mate van authenticiteit van de boerderij als geheel. Wie hier in de zestiende eeuw geboerd heeft, zal bijna niets van de boerderij in huidige hoedanigheid herkennen. Kastelen zijn hiervan ook een voorbeeld, omdat ook dat vrijwel in essentie veranderlijke gebouwen zijn. Wellicht is het beter om de mate van authenticiteit per bouwphase uit te splitsen en niet per gebouwonderdeel, waarbij de betekenis van iedere bouwphase in de bouwchronologie uiteen wordt gezet en aangegeven wordt in welke mate de onderdelen behorende bij die bouwphase in authentieke staat verkeren. Daaraan kleven echter ook nadelen, met name ten aanzien van de samenhang tussen de verschillende bouwfasen en de (bouwkundige) logica die doorgaans aan de basis ligt van die samenhang.

De Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek uit 2009. Te downloaden via:
<https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2009/01/01/richtlijnen-bouwhistorisch-onderzoek>

Als laatste speelt – zoals hierboven al aangegeven – de bepaling van de mate van authenticiteit een ingewikkelde rol, wanneer er sprake is van reconstructief restauratiewerk en restauraties waarbij met behoud van vorm een materiaalsoort (historische substantie) is vernieuwd. Hoe dient de mate van authenticiteit te worden beoordeeld bij een gevel waarvan de achttiende-eeuwse schuifvensters zijn vernieuwd door materiaal en vorm exact over te nemen? Conform de definitie van authentiek, kan iets dat exact gelijk is aan het origineel, voor authentiek doorgaan. Kan een exacte kopie van een venster worden bestempeld als authentiek of moeten we hier spreken van een toestand die soortauthentiek is. Wanneer de betekenis van een exacte kopie op grond van toetsing op authenticiteit voor een authentiek venster even groot is als voor een soort- of kopie-authentiek vensters, vervalt de grond om het behoud van het authentieke venster na te streven. Door de eigenaar en de monumentenzorg wordt een vervangend onderdeel doorgaans als een minder grote aantasting geduid dan door een bouwhistoricus, omdat deze informatie put uit karaktereigenschappen (bouw- en bewerkingssporen van het onderdeel) die bij vernieuwing onherroepelijk verloren gaat.

De term zeldzaam is in principe vrij eenvoudig te duiden, het geeft aan dat iets weinig voorkomend is. Gewoonlijk wordt er getoetst of een historisch object, of één van de onderdelen waaruit het is samengesteld, in de huidige tijd nog veel of juist weinig voorkomt. Die historische terugblik is echter niet van oudsher met de term zeldzaam verbonden. Het woord zelden werd in de middeleeuwen gebruikt om in de eigen tijd ongewone of wonderlijke zaken of fenomenen te benoemen en groeide in de zestiende eeuw uit tot zeldzaam, nog steeds met dezelfde betekenis. Het zou goed zijn om in bouwhistorische rapporten aan te geven of bepaalde aspecten van een gebouw in de bouwtijd zeldzaam waren (denk daarbij aan atypische constructies of vroege voorbeelden van een bepaald venstertype), óf dat er sprake is van een fenomeen dat juist na verloop van tijd weinig voorkomend is geworden. Denk daarbij aan een negentiende-eeuwse éénkamerwoning. Iets dat in de huidige tijd zeldzaam is, kan in het verleden een veelvoorkomende standaard zijn geweest. Andersom is ook mogelijk.

De relatieve eenvoud van de term zeldzaamheid vertaalt zich niet in een gemakkelijke implementatie tijdens toetsing. Daarbij spelen verschillende factoren een rol. De belangrijkste complicatie is misschien wel dat bij bouwhistorische verkenningen doorgaans wordt volstaan met een zogenaamde interne waardenstelling waarbij het toetsingskader wordt bepaald binnen de scope van het object. Het moge duidelijk zijn dat toetsing op grond van de mate van zeldzaamheid hier tot problemen leidt, omdat zeldzaamheid een breder toetsingskader vereist. In de richtlijnen wordt aangegeven dat een contextuele waardenstelling al heeft plaatsgevonden bij geregistreerde monumenten. Dat impliceert dat rijk en gemeenten hun monumentenbestand als een gebalanceerde collectie hebben ingericht, wat in de praktijk vaker niet dan wel het geval is. Meestal bestaat een monumentenbestand uit een periodiek gevulde hoeveelheid gedateerde redengevende omschrijvingen, vaak op basis van het exterieur en de meest uiteenlopende waarderingsmethodieken. Actualisatie van monumentenbestanden en het opstellen van collectiebeschrijving met aandacht voor samenhang komt helaas maar zeer sporadisch voor. Ingewikkeld aan de zeldzaamheid is dat het niet los kan worden gezien van ervaring. De mogelijkheden voor onderzoekers om in een kort tijdsbestek een groot referentiekader op te bouwen (heel veel gebouwen te onderzoeken en te zien), zijn beperkt, mede omdat de meeste onderzoeksrapporten met het oog op privacyaspecten niet gepubliceerd worden. Wat zeker ook lastig is, is de geografische begrenzing van het toetsingskader. Moet er in geval van rijksmonumenten landelijk op zeldzaamheid worden getoetst en bij gemeentelijke monumenten en niet monumenten op regionaal niveau? Kan er überhaupt wel binnen die kaders worden getoetst? Kwantitatieve gegevens ontbreken veelal. Het ontbreken van goede monumentenbeschrijvingen per gemeente doet zich ook hier voelen evenals het uitblijven van onderzoekagenda's met daaruit voortvloeiende programma's van eisen. Een expliciete onderzoeksvraag als *hoeveel neorenaissance panden zijn in Eindhoven beschermd?* zijn in de dagelijkse praktijk een uitzondering.⁵ Het opbouwen van een breed referentiekader wordt ook bemoeilijkt door het uitblijven van specialisatie binnen het bouwhistorische vakgebied. Met name op het punt van de toetsing van de mate van zeldzaamheid zorgt dat voor moeilijkheden. Het is voor iemand die zich specialiseert in Interbellumboerderijen, in kerken uit de wederopbouwperiode of in fabrieksgebouwen veel gemakkelijker om in relatief korte tijd een deugdelijk referentiekader op te bouwen dan voor een bouwhistoricus die door heel het land van een stoomgemaal, naar een schoolgebouw, een woonhuis en een graansilo trekt.

Een bouwhistorische verkenning kent de nodige beperkingen. De monumentwaarde is altijd bepaald op grond van de in de rapportage gepresenteerde onderzoeksgegevens. Het is mogelijk dat bij de verkenning monumentale constructies, elementen en afwerkingen verborgen zijn gebleven achter recente(re) afwerkingslagen.

⁵ Onderzoeksvraag in verband met mogelijke verplaatsing van het gemeentelijke monument Aalsterweg 310.

1.5.2 Waardengradaties

Bij het opstellen van een waardenstelling schrijven de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* drie categorieën voor: hoge monumentale waarde, positieve monumentale waarde en indifferente monumentale waarde. De betekenis van die gradaties is in de richtlijnen nogal abstract beschreven, over de implicaties (consequenties voor de planvormer en plantoetsers, laten de richtlijnen zich niet uit).

- Hoge monumentwaarde wordt omschreven als van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.
- Positieve monumentwaarde wordt opschreven als van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of het gebied.
- Onder indifferente monumentwaarde dienen volgens de richtlijnen zaken geschaard te worden die van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Het onderscheid tussen van cruciaal belang, van belang en van relatief weinig belang, is in de richtlijnen niet gegeven. Er mag vanuit worden gegaan dat de te hanteren toetsingscriteria (de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid) een doorslaggevende rol spelen. Zaken die zowel authentiek als zeldzaamheid zouden in dat geval in aanmerking komen voor toekenning van hoge monumentwaarde, zaken die niet authentiek en niet zeldzaam zijn, vertegenwoordigen dan indifferente monumentwaarde. Dat laat over de zaken met positieve monumentwaarde die wel authentiek maar niet zeldzaam óf wel zeldzaam maar niet authentiek zijn. Dit is ook de basis waarop door BAAC in principe waardengradaties worden toegekend.

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt niet duidelijk gemaakt wat de praktische implicaties van de waardengradaties voor planvormers en plantoetsers is. In de volgende paragraaf proberen we dat te ondervangen door richting te geven aan de omgang met de verschillende waardencategorieën. Hier willen we uiteenzetten dat 'positief' bevestigend is. Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde". Men zou dit als een basiswaarde kunnen omschrijven. De indicator 'hoog' past men doorgaans toe om voor zaken die verheffend zijn, de basis overtreffen. Gesimplificeerd zou men kunnen stellen dat er bij toekenning van hoge monumentwaarde sprake is van een verbijzondering (wederom op grond van de mate van authenticiteit én zeldzaamheid). Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde; dit is bijzonder". Tenslotte is het goed om opgemerkt te hebben dat indifferente monumentwaarde niet hetzelfde is als geen monumentwaarde. De indicator indifferent geeft aan dat de monumentwaarde ondergeschikt is aan de overige monumentale onderdelen van het object. Omdat BAAC van mening is dat er in vrijwel alle panden ook zaken aanwezig zijn die in het geheel geen monumentwaarde vertegenwoordigen (denk aan recente vloerbedekkingen, gipsplafonds eigentijds meubilair) wordt in de BAAC-rapportages, in afwijking met de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek, de categorie 'geen monumentwaarde'.

1.6 Implementatie van de resultaten van de bouwhistorische verkenning

1.6.1 De consequenties van de toegekende waarden

De door de bouwhistoricus vervaardigde rapportage met waardering en waardenstellingen kan gebruikt worden door architecten en planontwikkelaars ter inspiratie voor noodzakelijk geachte ontwikkelingen en door overheden en monumentencommissies om de rapporten en verbouwplannen te toetsen. De kennis over het historische bouwen stelt de bouwhistoricus ook in staat om bij objectgericht onderzoek uitspraken te doen ten aanzien van de monumentale waarde, van het object als geheel en van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* (2009) waarin als toetsingscriteria de mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn genoemd.

- Hoge monumentwaarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied . (BAAC associeert dit doorgaans met bijzonder of uitzonderlijk omwille van de hoge mate van authenticiteit en zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan hoge monumentale waarde is toegekend, geldt dat deze zaken op louter bouwhistorische gronden absoluut behouden dienen te blijven. Omdat er bij het maken van een kwalitatief hoogwaardig plan dat voldoet aan de huidige voorschriften op het gebied van veiligheid, duurzaamheid en functievereisten meer komt kijken dan alleen het bouwhistorische belang, blijkt het in de praktijk niet altijd mogelijk om zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen volledig intact te laten. Dit moet echter wel dégelijk het streven zijn van zowel eigenaar, planvormer en toetsende instanties. Met andere woorden: Bij zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen is het behoud een zéér zwaarwegende factor bij de afweging van algemene belangen (de betekenis van het monument voor de samenleving) met de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar. Aanpassingen zijn niet ondenkbaar. In eerste instantie moet dan echter worden gedacht aan aanpassingen die de bestaande monumentwaarde ondersteunen: herstel van details, terugbrengen van oorspronkelijke kleurstellingen, het verwijderen van waarde-verstorende elementen of in bepaalde situaties reconstructie. Indien bij de afweging van alle factoren de conclusie is dat aantasting van delen met hoge monumentwaarde onafwendbaar is, dan geldt dat eigentijdse ingrepen met zorg moeten worden uitgevoerd en dat daarbij de historische toestand van het gebouw maatgevend is. Óf er moet duidelijk aantoonbaar sprake zijn van een duurzame ingreep of toevoeging die voor het monument een wezenlijk, nieuwe betekenislaag geeft die essentieel is voor het voortbestaan van het monument als geheel. Aanpassing van elementen met hoge monumentwaarde kan gevolgen hebben voor de monumentale status van het gebouw als geheel.

- Positieve monumentale waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied. (BAAC beschouwt dit doorgaans als basiswaarde en kent het toe op grond van hoge mate van authenticiteit óf hoge mate van zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan positieve monumentale waarde is toegekend, geldt dat er bij het maken van verbouwplannen, vanuit bouwhistorisch oogpunt, gestreefd moet worden naar behoud er van. Het monumentale belang van deze elementen dient zorgvuldig afgewogen te worden tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar en factoren als veiligheid, duurzaamheid en milieuaspecten. Aanpassingen van positief gewaardeerde onderdelen zijn denkbaar wanneer de aard en de monumentale waarde van het geheel blijven bestaan of worden versterkt en er sprake is van het toevoegen van kwaliteit. Substantiële aantasting van positief gewaardeerde onderdelen kan gevolgen hebben voor de monumentstatus van het gebouw.

- Indifferente monumentale waarde: van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object als gevolg van een aantasting van de mate van authenticiteit of de veelvoorkomendheid.

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen zwaarwegende argumenten om het volledige behoud van indifferent gewaardeerde onderdelen na te streven. Wijzigingen behoren doorgaans tot de mogelijkheden, sloop in veel gevallen ook wanneer dat ten goede komt van het behoud van positief en hoog gewaardeerde onderdelen van het gebouw. Reconstructief herstel kan in uitzonderlijke gevallen leiden tot opwaardering van indifferent gewaardeerde onderdelen naar positief (bijvoorbeeld door reconstructie van deuren, vensters en details).

- Geen monumentwaarde

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen argumenten om het behoud van elementen die geen monumentwaarde vertegenwoordigen na te streven. Wijzigingen of zelfs sloop behoren zonder voorbehoud omwille van bouwhistorie of de monumentale status tot de mogelijkheden en kan in het geval het verstorende elementen zijn, zelfs een positief effect hebben op de beleving van de monumentale waarde van het complex als geheel.

1.6.2 Objectiviteit

Omdat de toekenning van monumentwaarde geen exacte wetenschap is, is iedere waardering onderhevig aan subjectiviteit. De mate van authenticiteit is voor een ieder nog wel vrij goed te beoordelen, al speelt wel altijd de vraag op welk niveau er getoetst wordt (op objectniveau, structuurniveau, elementniveau of zelfs afwerkingsniveau) en liggen de verwachtingen ten aanzien van de oorspronkelijkheid bij een wederopbouw pand doorgaans hoger dan bij een woonhuis dat de oorsprong in de zestiende eeuw heeft. Lastiger wordt het al bij de beoordeling van de mate van zeldzaamheid, omdat dit sterk afhangt van het kenniskader waarover de bouwhistoricus beschikt. In de bouwhistorische discipline is er maar weinig kwantitatieve gegevens beschikbaar met betrekking tot bouwhistorische zaken.

Bij BAAC stellen we een waardering naar eer en geweten op. De opdrachtgever krijgt een conceptrapport om er voor te zorgen dat wat in het rapport geschreven staat, begrijpelijk en duidelijk genoeg is. Invloed op de waardering heeft de opdrachtgever niet. Tenzij de opdrachtgever kan aantonen dat bij de waardering een vergissing is gemaakt met betrekking tot de mate van authenticiteit of de mate van zeldzaamheid van een element in het gebouw.

Evengoed heeft een toetsende instantie geen invloed op de waardering en de waardenstellingen in onze rapportages. Wél heeft een monumentencommissie de mogelijkheid om van de waardering in de rapportage af te wijken. De commissie kan de zo objectief mogelijke waardering en waardenstellingen van BAAC overnemen óf naast zich neerleggen. Dat laatste dient uiteraard wel door de commissieleden te worden gemotiveerd.

2 Projectinformatie

2.1 Administratieve gegevens

Plaats: Raamsdonksveer

Adres: Keizersdijk 1, Keizersdijk 3-5 en Hoofdstraat 37-39

Monumentenstatus: Geen

Historische functie: Winkelwoningen en bakkerij

Huidige functie: Winkelwoningen en brouwerij

Toekomstige functie: Er zijn plannen om de locatie geheel opnieuw te ontwikkelen

Type onderzoek: Cultuurhistorische verkenning

Datum veldwerk: 16 en 23 januari 2023

Opdrachtgever: Huidige eigenaar

Uitvoerende: BAAC 's-Hertogenbosch

Uitvoerders: drs. ing. Geert Oldenmenger (lid BNB) en Sanja Veldhuis

De gebouwen weergegeven op een kaartsnede afkomstig van BAGviewer.nl. De geregistreerde bouwjaren (1920, 1930 en 1940) zijn alle onjuist, zo blijkt uit kadastraal onderzoek.

2.2 Programma van Eisen en beperkingen

BAAC is gevraagd om een cultuurhistorische verkenning uit te voeren van plangebied Keizersdijk 1-5 en Hoofdstraat 37-39 in Raamsdonksveer. Er bestaan plannen om op deze locatie nieuwbouw te ontwikkelen. De eigenaar is door de gemeente Geertruidenberg gevraagd om een cultuurhistorische verkenning van het gebiedje en de gebouwen daarop, op te laten stellen. Hiervoor heeft BAAC opdracht gekregen.

Om inzicht te krijgen in de geschiedenis van deze plek en de bouwgeschiedenis van de panden die er te vinden zijn, is bureauonderzoek (kadastraal onderzoek, raadplegen beeldbanken, opvragen tekeningen in bouwdoSSIERS en grasduinen in historische kranten) uitgevoerd. In aanvulling daarop, vond veldverkenning van de gebouwen en de directe omgeving plaats. Het veldwerk kende enkele

beperkingen. De panden worden nog verhuurd. Hierdoor was het niet mogelijk om destructief onderzoek te verrichten (waardoor soms constructies aan het zicht onttrokken bleven). Die beperking heeft geen grote gevolgen gehad voor de waardering van de gebouwen op het terrein.

De opdrachtgever was niet in staat om plattegronden te leveren van de thans bestaande toestand. Bij het verduidelijken van beschrijvingen en analyses in deze rapportage wordt derhalve gebruik gemaakt van archieftekeningen en in een enkele geval van veldwerkschetsen. Door het ontbreken van actuele plattegrondtekeningen was het ook niet mogelijk om waarderingskaarten te maken.

De huidige toestand met linksboven de kruising het onderzoeksgebied, ingesloten door recentere, grootschaligere nieuwbouw.

A background map of Raamsdonksveer, showing a network of streets and building footprints in a light pinkish-red color. A large, bold, brown number '3' is positioned on the left side of the map, partially overlapping the street grid.

3 Historische inleiding

Over de vroegste geschiedenis van Raamsdonksveer is niet veel bekend. Het dorp Raamsdonk zou voor het eerst als nederzetting in 1273 zijn genoemd. Het landschap bestond in dit deel van het land in de middeleeuwen hoofdzakelijk uit wildernis en veel moersassen. In de twaalfde eeuw werd begonnen met veenontginning en werden lange smalle kavels ingericht met boerderijen aan de straat. Tijdens de St. Elizabethvloed in 1421 zou alleen de kerktoren van Raamsdonk zijn blijven bestaan, waarna dit dorp een stuk verder van het water opnieuw zou zijn opgebouwd (vermoedelijk de verklaring waarom de kerk buiten de kom is gelegen). Na de vloed werd begonnen met inpolderingen in noordelijke richting en ontwikkelde zich een riet- en griendcultuur die tot in het midden van de negentiende eeuw een bestaansmiddel zou blijven. Bij de zee-overstromingen is met name in de vijftiende eeuw veel jonge zeeklei afgezet op de veengronden. Deze was geschikt voor landbouw.

Het dorp Raamsdonk wordt door Terwen rond het midden van de negentiende eeuw een groot en wel bebouwd dorp genoemd dat naast het dorp zelf, enkele buurschappen kent, waaronder Bergen, Sandoel, Broek en het Raamsdonksche veer.

Raamsdonksveer wordt in 1580 voor het eerst vermeld. De nederzetting zou de oorsprong vinden in een Kartuizerklooster dat in 1336 werd gesticht ten zuiden van het huidige dorp. De buurtschap Sandoel zou in het klooster een voedingsbodem voor economische ontwikkeling kunnen hebben gekend. De ringdijk die door het huidige dorp slingert, werd na de Sint Elizabethvloed op initiatief van de kloosterlingen aangelegd tussen 1421 en circa 1500. De dijk verbond het klooster met Sandoel en liep verder via de huidige Grote Kerkstraat, het Heerenplein, de Hoofdstraat en de Prins Hendriksstraat. De dijk doorsneed oudere kavels, zoals op de kadastrale kaart uit 1832 mogelijk nog is op te maken. De dijk is bepalend voor de historische structuur van het huidige Raamsdonksveer. De huizen werden namelijk binnendijs tegen deze dijk aangebouwd.

Raamsdonksveer dankt de naam aan het veer van Raamsdonk, over de Donge naar Geertruidenberg. Dat veer werd in 1845 door een brug vervangen. Het veer was toen een stukje noordelijk van de haven te vinden, op afstand van de bebouwing die aan de rivierdijk was gelegen. De ligging aan het water en nabij Geertruidenberg was gunstig voor ontwikkeling van aan het water gerelateerde activiteit. Daaronder scheepswerven, scheepvaart, rietproductie en een pleisterplaats bij het veer.

Een ruimtelijke ingreep die van grote invloed is geweest op de ontwikkeling van Raamsdonksveer, is de aanleg van de Route Imperiale II die het middeleeuwse dijklint doorsneed. Deze belangrijke verkeersader vormde lange tijd één van de levensaders voor het dorp. Het dorp groeide nu niet meer alleen langs de middeleeuwse dijk, er was ook ontwikkeling mogelijk langs de kruisende hoofdroute. Aanvankelijk werd die mogelijkheid nog wat beperkt door de schootsvelden van het Lunet (alleen houten bebouwing was hier toegestaan).

4 Kadastraal onderzoek

4.1 De kadastrale minuut

Een dankbaar uitgangspunt voor ieder cultuurhistorisch onderzoek, vormt de kadastrale minuut waarin de kadastrale situatie omstreeks 1832 is opgetekend. Wanneer de we kadastrale minuut van de gemeente Raamsdonk raadplegen en hierop het huidige plangebied projecteren, dan zien we dat het plangebied twee percelen volledig omvat, namelijk perceel 170 en perceel 174. Binnen de grenzen van het plangebied is een deel van perceel 169 ingesloten en een heel klein stukje van perceel 175. De percelen die in deze periode bebouwing kennen, zijn percelen 169 en 170. Met behulp van de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT) is te achterhalen wie de eigenaren daarvan waren én waarvoor ze werden gebruikt.

Detail van de kadastrale minuut met van west naar oost het oude dijklint dat van noord naar zuid wordt doorsneden door de rond 1810-1815 aangelegde Route Imperiale II van Parijs naar Amsterdam. Die weg zorgde er in één keer voor dat Raamsdonksveer aan een zeer belangrijke (handels)route kwam te liggen. Op de kaart is ook de haven te zien. In het verleden heeft Raamsdonksveer werven en visserij gekend. Aan het dijklint waren ook verschillende boerderijen te vinden. De bebouwing in het dorp is te vinden aan weerszijden van de haven én aan zuidzijde van de dijken.

Verder zien we op de kadastrale minuut de weg van Amsterdam naar Parijs weergegeven, de huidige Keizersdijk en Prins Bernhardstraat. Deze weg is aangelegd in 1810-1815. De opdracht daartoe werd gegeven door Napoleon, als onderdeel van de Route Imperiale II. Deze zeer belangrijke weg werd onder leiding van koning Willem I voltooid. Op de minuut is goed te zien hoe de weg een oude percelering doorsnijdt. Met name bij de percelen aan de huidige Prins Bernhardstraat. Van de huizen aan de straat, waarvan de oriëntatie samenhang vertoont met deze belangrijke verkeersader, is aannemelijk te maken dat de bouw ervan ná 1810 plaatsvond. Verder willen we nog wijzen op het pleintje dat aan de kruising van wegen is te zien op de minuut. Deze ruimte zal vermoedelijk ook pas met de aanleg van de Route Imperiale (of vlak daarna) zijn ontstaan.

Details van de kadastrale minuut, met in het plangebied twee panden op L-vormige grondslag.

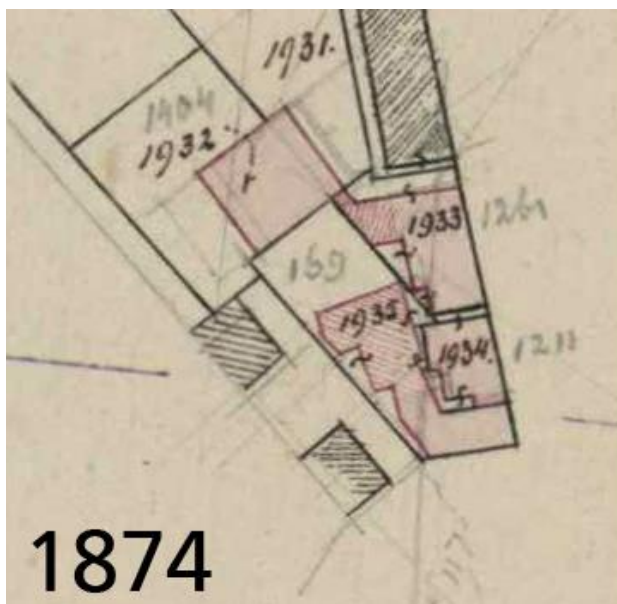
Perceel 169 is in 1832 in bezit van Adriaan van den Kieboom. Het is omschreven als huis en erf. Er wordt verwezen naar kadastrale legger 271, waarop we kunnen zien welke percelen in het dorp nog meer in het bezit zijn van deze Kieboom en welk beroep hij uitoefent. Van den Kieboom blijkt kleermaker te zijn en heeft in Raamsdonk alleen perceel E169 in zijn bezit. Dit maakt aannemelijk dat het huis zijn woonhuis is en dat hij er zijn beroep uitoefent. In de legger is ook opgetekend dat hij het huis en erf op 29 juni 1841 verkoopt (R 419). Wie de koper is, is in legger 1110 (1) vastgelegd. Op dit perceel bevindt zich nu Hoofdstraat 37-39. De oriëntatie van het pand, maakt aannemelijk dat het van ná 1810 dateert.

Perceel 170 is in de OAT vermeld als huis en erf. Het is in bezit van Johannes Blom, met verwijzing naar legger 37. In de legger is opgetekend dat tapper Johannes Blom eigenaar is, samen met Johanna Krols, die de weduwe is van Johannes Blom. Ook dit is het enige bezit van de eigenaren in Raamsdonk. Dat Jan Blom tapper is, doet vermoeden dat het huis van Krols en Blom als café wordt gebruikt. Gelet op de locatie, aan de belangrijkste verkeerskruising in het dorp, is dat eveneens aannemelijk. In de legger is opgetekend dat er in 1850 wordt belast, maar dat er niet wordt veranderd. In 1858 vindt er vereniging plaats. Daarbij wordt een nieuw perceelnummer toegekend (E1211) en verwezen wordt naar legger 1073 (5). Op dit perceel bevindt zich nu Keizersdijk 1. De oriëntatie van het pand, maakt aannemelijk dat het van ná 1810 dateert.

Perceel 174 is in de OAT omschreven als erf in bezit van Jacobus Gerrit Knaap die bouwman (boer) van beroep is en er wordt verwezen naar legger 296. Knaap bezit ook nabijgelegen percelen 173 (moeras) en percelen 175-177 die hij als hooiland gebruikt. De boerderij van Knaap staat op perceel E341. Dat is een perceel aan de overzijde van de kruising, daar waar het in 2009 gebouwde winkel- en appartementencomplex Prins Hendrikstraat 2-4 staat. Zijn bezit gaat in 1844 over, legger 1237 (1). Op dit perceel (en een deel van perceel 169) is nu Keizersdijk 5 te vinden.

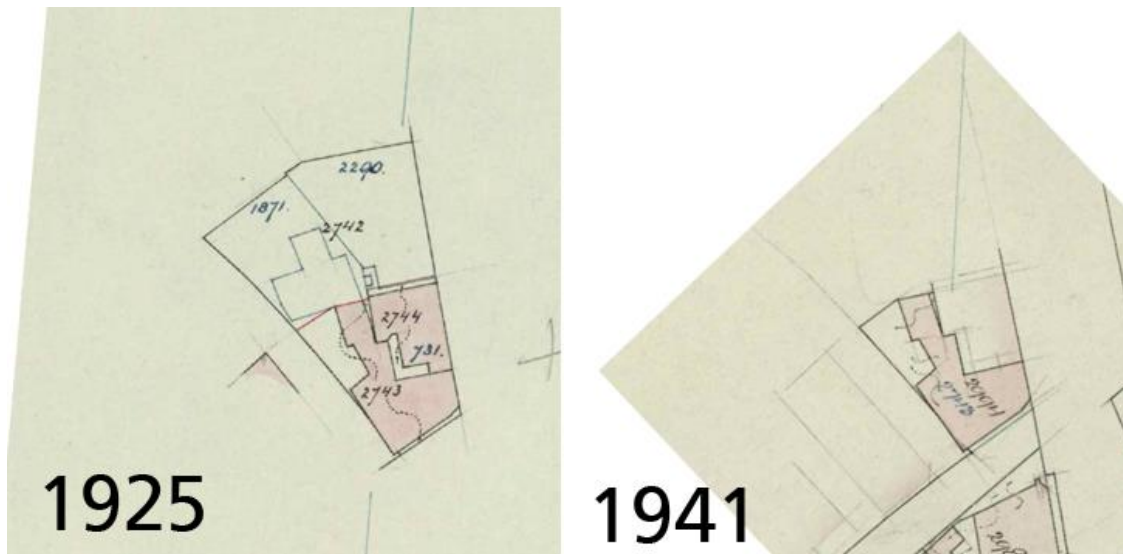
4.2 De kadastrale ontwikkeling van Hoofdstraat 37-39

Aan de hand van kadastrale hulpkaarten, kadastrale veldtekeningen én kadastrale legger is een goed beeld te vormen van de ontwikkeling van perceel E169 en het huis van Adriaan van den Kieboom. Na verkoop in 1841 komt het huis in bezit van de winkelier Leendert Cové (Covée). In de kadastrale legger wordt een belasting in het jaar 1842 genoemd. Ook staat het jaartal 1875 vermeld, en dat er in dat jaar een kadastrale meting plaatsvindt. Het perceelnummer wijzigt in E1935. Op een kadastrale hulpkaart uit 1875 is zichtbaar gemaakt wat er in dat jaar gebeurt. Het huis krijgt aan de achterzijde een grote, L-vormige aanbouw. Na die verbouwing is het nog steeds omschreven als huis & erf. In 1893 vindt opnieuw hermeting door het kadaster plaats. Er zijn geen hulpkaarten beschikbaar van deze hermeting. Het perceelnummer wijzigt in H732. Vermoedelijk wordt er verbouwd, want de omschrijving van de opstallen luidt vanaf dat moment huis, schuur en erf. In 1904, het pand heeft dan huisnummer 237, wordt het perceel gescheiden. Op dat moment heeft Cové/Covée ook de huizen op de percelen H738 (huisnummer 268) en H739 (huisnummer 267) in zijn bezit.

Details van kadastrale hulpkaarten waaruit kan worden opgemaakt dat er in 1874 werd vergroot aan de achterzijde en dat in 1907 (vrijwel volledige) nieuwbouw plaatsvond. Op de kaart is de oude contour van het pand in blauw aangegeven. Er ontstaat met de nieuwbouw een nieuwe rooilijn waardoor een oudere 'bocht' in de Hoofdstraat is komen te vervallen.

De kadastrale legger laat zien dat alle drie de huizen overgaan in bezit op koopvrouw Johanna Cové. In 1906 vindt scheiding plaats en gaan de drie huizen in eigendom over op bakker Hendrik Cornelis Cové en enkele familieleden. Hendrik Cornelis, die een groot aantal bezittingen in de gemeente Raamsdonk heeft, besluit de bestaande bebouwing grotendeels te slopen en nieuw te bouwen. In de kadastrale legger is vermeld *1907 gedeeltelijke sloping en herbouw*. We beschikken ook over een hierbij behorende kadastrale hulpkaart. De oude en nieuwe situatie verschillen zoveel van elkaar, dat we betwijfelen of de aanduiding gedeeltelijke sloping juist is. Wellicht dat er een stukje achtergevel overeind is gebleven, veel meer kan het niet geweest zijn. Interessant aan de herbouw van het pand, is dat er een nieuwe rooilijn wordt geïntroduceerd, waardoor de voorgevel van het nieuwe pand in lijn komt te liggen met het linker buurpand. Het huis krijgt hierdoor de typische wigvorm. Het perceel krijgt het nieuwe perceelnummer H1871. Dit perceel wordt in 1917 gescheiden. Het huis komt in bezit van de koopman Cornelis Huibert Timmerman (een familielid) en is nog steeds omschreven als huis, schuur en erf. Het is het enige bezit van Timmerman op dat moment. In 1919 doet hij het pand van de hand.

Details van kadastrale hulpkaarten waaruit kan worden opgemaakt dat het pand in 1925 aan de achterzijde ontdaan wordt van een L-vormige bouwmassa en dat er in 1941 aan de achterzijde een nieuw, klein bouwvolume wordt opgetrokken.

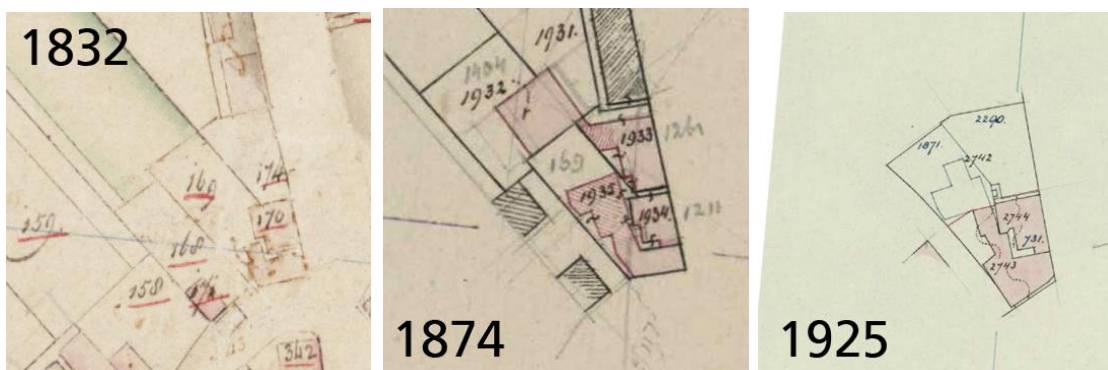
De koper is de Credietvereniging 'de Hanzebank' gevestigd in Den Bosch. Er vindt volgens de kadastrale legger een inwendige verandering plaats in 1920. Daarna is er niet langer sprake van huis, schuur en erf, maar van huis, fabriek en erf. In 1925 wordt het eigendom alweer van de hand gedaan Kort is het in bezit van Cornelis de Bruijn en consorten en is er weer sprake van een schuur in plaats van een fabriek. In 1926 verkopen zij door aan Johannes Josephus Willemzoon Simonis, die bakker is (zoals Cové dat ook was). Simonis mag dan wel bakker zijn, hij laat in Raamsdonk ook veel slopen, herbouwen en verbouwen tussen 1915 en 1918, zo blijkt uit de kadastrale legger. Het pand op de hoek van de Hoofdstraat en de Keizersdijk wordt ontdaan van de schuur (hulpkaart uit 1925), waarna het perceelsnummer wijzigt in H2743, huis en erf. Er is sprake van gedeeltelijke sloping in de legger. Dit perceel wordt in 1937 in veiling gebracht. Theodorus Elisius Simonis is kort eigenaar en verkoopt in datzelfde jaar nog door aan Wilhelmus Adrianus van den Wassenberg met broers en zusters. Zij laten aan de achterzijde een kleine aanbouw verrijzen (hulpkaart 1941). In 1942 doen zij volgens het kadaster afstand (vermoedelijk van een stuk grond, al is dit niet op een kadastrale hulpkaart te zien). Het perceelnummer verandert in H2994. In 1949 is er sprake van schenking.

De weduwe van Hubertus Henricus van den Wassenberg, Wilhelmina de Wijs (woonachtig in Tilburg) wordt de nieuwe eigenaar. Zij verkoopt het huis en erf in 1955 aan de Jamin N.V. uit Rotterdam. Deze krijgt ook perceel H2744 in bezit.

Aan de hand van het bovenstaande, in combinatie met de stijlkenmerken van de gevels van het pand Hoofdstraat 37-39, kunnen we stellen dat dit pand in 1907 in opdracht van bakker Cové is gebouwd op de plaats van een ouder huis.

4.3 De kadastrale ontwikkeling van Keizersdijk 1

Keizersdijk 1 heeft nog ongeveer dezelfde L-vormige grondvorm als het pand dat we op de kadastrale minuut van 1832 zien weergegeven. Mogelijk staat er dus nog substantie van dit oude pand overeind. Johannes Blom is eigenaar. Hij is tapper, wat aannemelijk maakt dat zijn pand als café in gebruik is. Op de minuut zien we dat er sprake is van een klein steegje tussen het pand van Jan Blom en het buurpand van Kieboom. Een kadastrale hulpkaart uit 1849 toont aan dat er in dat jaar ook ten noorden van het pand een pad is ontstaan. Bij die gelegenheid wordt perceelnummer E170 vervangen door E1211. In 1858 vindt vereniging plaats. Het pand gaat over in handen van de weduwe van Johannes Blom (Johanna Krols en haar kind) en schipper Jan Blom. Het huis zou in 1838 al zijn belast. In 1870 is sprake van successie. Het eigendom gaat over op Adriana Blom (weduwe van Johannes Stoeldraaijer), die winkelierster is van beroep. In 1875 vindt er een kadastrale meting plaats waarbij het perceelnummer wijzigt in E1934. Er is dan sprake van een huis en erf. In omvang stelt dit erf weinig voor. Het huis wordt in 1878 verkocht.

Details van kadastrale hulpkaarten waarop Keizersdijk 1 is weergegeven.

Het huis komt in eigendom van Franciscus Josephus Willemszoon Simonis en consorten. Simonis is verwer van beroep. Zijn kinderen zijn mede-eigenaar, zijn broer vermoedelijk ook, zo kan uit de kadastrale legger worden opgemaakt. Het huis heeft nummer 109. In 1893 vindt hermeting plaats en krijgt het perceel het nummer H731 (het nieuwe huisnummer is 236). Josephus Gerarduszn van Aalst wordt de nieuwe eigenaar. Hij is kleermaker en koopman van beroep. Zijn kinderen zijn mede-eigenaar. Later ook zijn weduwe Maria de Jongh. De kadastrale legger vermeldt dat het pand in 1911 wordt herbouwd. Er werd daarbij geen nieuwe hulpkaart vervaardigd, wat het aannemelijk maakt dat de herbouw op oude fundamenten of met gebruikmaking van oude opstanden werd uitgevoerd.

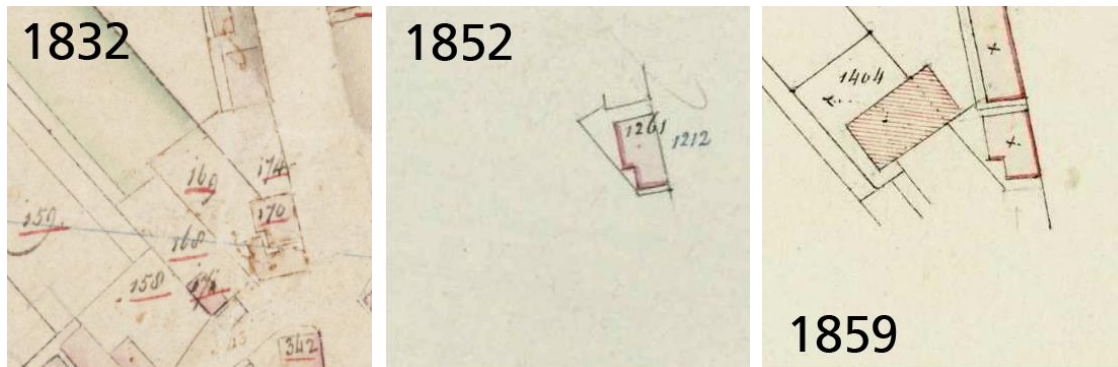
Kort daarna, in 1917, vindt al een inwendige verandering plaatst. In 1919 volgt scheiding en komt het huis in bezit van kleermaker Gerardus Josephus van Aalst. In 1926 is sprake van ruiling. Het perceelnummer wijzigt in H2744. Op de bijbehorende kadastrale hulpkaart uit 1925 kunnen we zien dat het pandje aan de achterzijde ietsjes is vergroot. Die vergroting werd mogelijk na herbouw van het buurpand (Hoofdstraat 37-39) in 1907 en vond vermoedelijk al vóór 1925 plaats. In 1955 vindt scheiding plaats en is het pand bezit van administrateur Josephus Franciscus Johannes van Aalst en

later zijn weduwe Adriana Johanna Wilhelmina Maria Kolsteren. Zij verkoopt in 1957, waarna Jamin eigenaar wordt. Hierna wordt het kadaster overgebracht op een losbladig systeem dat niet verder is verkend.

Aan de hand van het bovenstaande kunnen we aannemelijk maken dat Keizersdijk 1 in 1911 herbouwd werd in opdracht van kleermaker/koopman Josephus Van Aalst. De bouwhistorische verkenning heeft duidelijk gemaakt dat bij de herbouw enkele gevels overeind zijn gebleven en wellicht ook de bestaande kapconstructie overeind bleef.

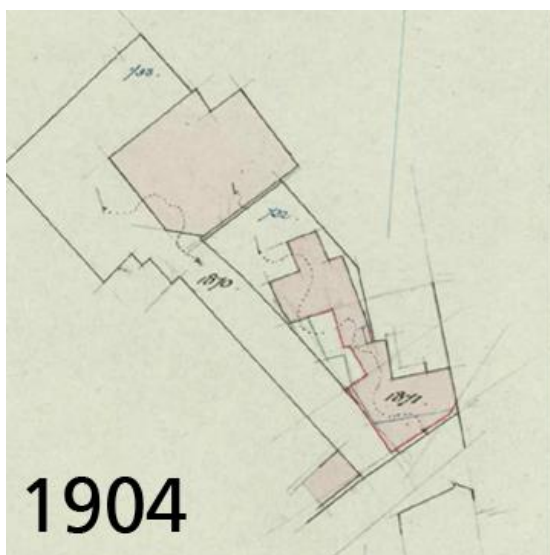
4.4 De kadastrale ontwikkeling van Keizersdijk 3-5

Het perceel waar Keizersdijk 3-5 op zou worden gebouwd, perceel E174, is in 1832 nog vrij van bebouwing en in gebruik als (boeren)erf door Jacobus Gerrit Knaap. Dat verandert in 1852, zo blijkt uit een kadastrale hulpkaart uit dat jaar. In 1850 vindt splitsing plaats, zo is uit de kadastrale legger op te maken. Nieuwe eigenaar wordt de Landbouwer Thomas Sagt, die ook de boerderij van Knaap overneemt. Hij verkoopt het erf in 1850. Mattijs Blom, tapper van beroep, is degene die besluit om op het erf bebouwing te stichten. Hij laat een huis bouwen dat in 1853 belast wordt. Het kadastranummer verandert hierbij in E1216. Bakker (later landbouwer) Huibert Adriaanszoon de Bruijn bezit huis en erf. Hij bezit veel gronden en panden in de gemeente. In 1875 is er sprake van bijbouw op het genoemde perceel, in 1893 volgt hermeting door het kadaster. Het perceelnummer gaat over in H1933. In 1912 gaat hij over tot verkoop. Op dat moment is het huis genummerd 235.

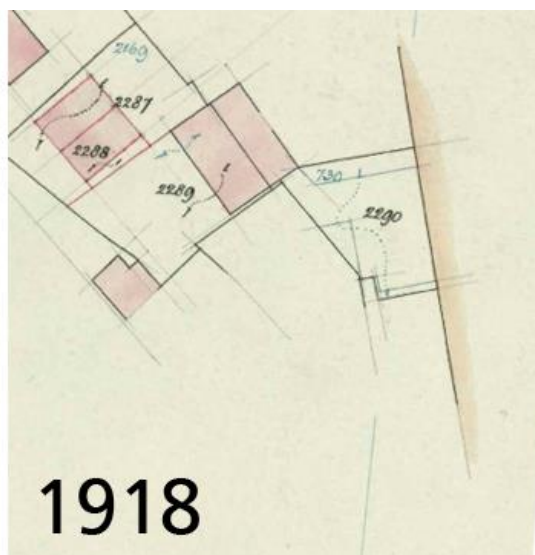

Details van kadastrale hulpkaarten waarop de ontwikkeling van Keizersdijk 3-5 is weergegeven. Deze kaarten hebben betrekking op een thans niet meer bestaande voorganger.

Op 14 mei 1925 verkoopt Cornelis de Bruijn e.a. aan Johannes Josephus Simonis (bakker) het perceel H1871 ((Hoofdstraat 37-39) en wordt perceel 731 (Keizerstraat 1) samengevoegd met perceel H2290 (Keizerstraat 3-5). Het vormt de opmaat voor de sloop van bestaande bebouwing op de plaats van het huidige Keizerstraat 3-5 inclusief bijgebouw. Dit kan onder andere opgemaakt worden uit de kadastrale legger van Simonis (4601), waarop perceel H2742 is vermeld als bouwterrein, een terrein dat een samenvoeging is van (delen van) drie oudere percelen. Als stichtingsjaar van nieuwbouw wordt dienstjaar 1927 vermeld. Gewoonlijk betekent dat, dat er een jaar eerder werd gebouwd, dus in 1926. Kadastrale veld- en hulpkaarten maken dat aannemelijk. De legger meldt ook wat er werd gebouwd, namelijk twee huizen met erf en bakkerij.

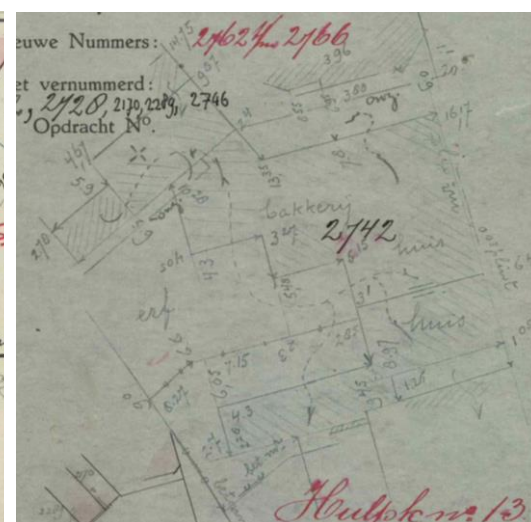
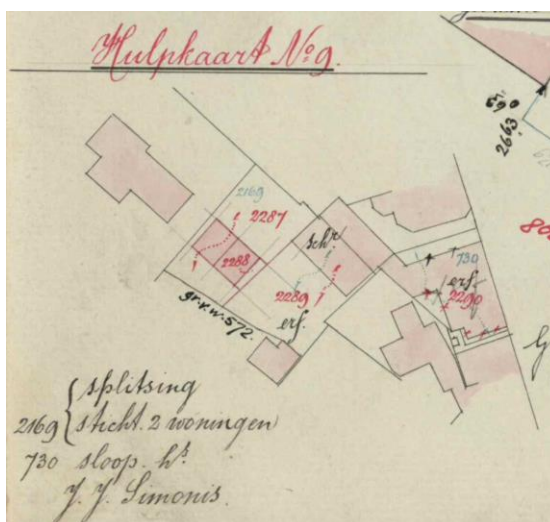

1904

1918

Details van kadastrale hulpkaarten waarop de ontwikkeling van Keizersdijk 3-5 is weergegeven. Deze kaarten hebben betrekking op een thans niet meer bestaande voorganger.

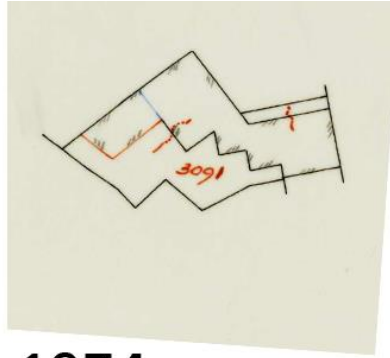

Veldkaart uit 1917 toont aan dat J.J. Simons een huis laat slopen (perceel H730). Hij laat gelijktijdig Hoofdstraat 33-35 bouwen. Links de veldkaart met daarop de bakkerij van Simons (1927).

De bakkerij komt in de plaats van een bestaand gebouw dat voor het eerst te zien is op de kadastrale hulpkaart uit 1859. De kadastrale legger laat zien dat landbouwer Jan Pieter Dorrenboom op de kop van het perceel dat op de kadastrale minuut nog als moeras wordt aangemerkt, een schuur laat oprichten, die hij direct daarna verkoopt aan Huibert de Bruijn. Het moeras wordt gecultiveerd, waarna belasting over de grond moet worden betaald (expiratie vrijdom). Die schuur wordt, zo blijkt uit kadastrale hulpkaarten, verschillende malen verbouwd en dus daarna gesloopt. In 1943 worden de huizen en de bakkerij kadastraal gesplitst. Keizersdijk 3 wordt H3090 en blijft nog in eigen bezit. Keizersdijk 5 H3091 wordt verkocht en ook de bakkerij wordt van de hand gedaan. Keizersdijk komt in handen van hotelhouder Adam Johannes Maria Lambregts, die het als woning gebruikt. Hij heeft een hotel aan de Smidstraat (H3013). Het huis wordt in 1967 gescheiden en wordt daarna in 1975 verkocht aan Albert Timmermans, die fabrikant voor horecabedrijven is. Hij heeft vijf jaar eerder Keizersdijk 5 al in handen gekregen. Hierna wordt het kadaster overgebracht op een losbladig systeem dat niet verder is verkend.

1926

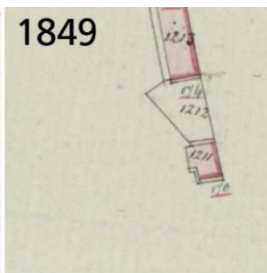
1974

Details van kadastrale hulpkaarten waarop de ontwikkeling van Keizersdijk 3-5 is weergegeven. Op de kaart uit 1926 is de huidige bebouwing voor het eerst weergegeven.

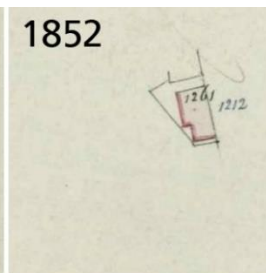
In 1943 blijft Keizersdijk 5 met de bakkerij nog in handen van de familie Simonis. Wilhelmus Julius Maria Simonis staat te boek als brood- en banketbakker en er is opgetekend dat hij in Keizersdijk 5 woonachtig is. Leendert de Man, eveneens brood- en banketbakker, neemt de woning en de bakkerij van Simonis over. Hij is uit Hillegom afkomstig. Er is sprake van stichting in 1957 (er wordt een garage en bergplaats gebouwd), verbouw in 1960 en verkoop in 1970. Zoals gesteld is de nieuwe eigenaar Albert Timmermans. Hij koopt wat omschreven is als huis, garage, bakkerij, erf en bergplaats. Aan de hand van het bovenstaande kunnen we stellen dat Keizersdijk 3-5 in 1926 gebouwd werd in opdracht van bakker Johannes Josephus Simonis, die daaraan voorafgaande oudere bebouwing uit 1853 liet slopen. Simonis liet een huis met bakkerij bouwen. Later kwamen daar nog een garage en berging bij. Het huis is gesplitst.

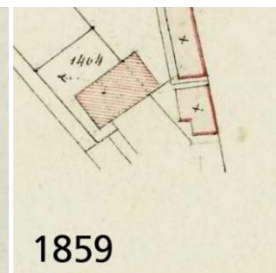
1832

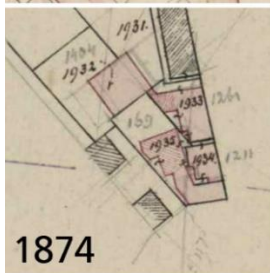
1849

1852

1859

1874

1904

1918

1925

1926

1941

1943

1974

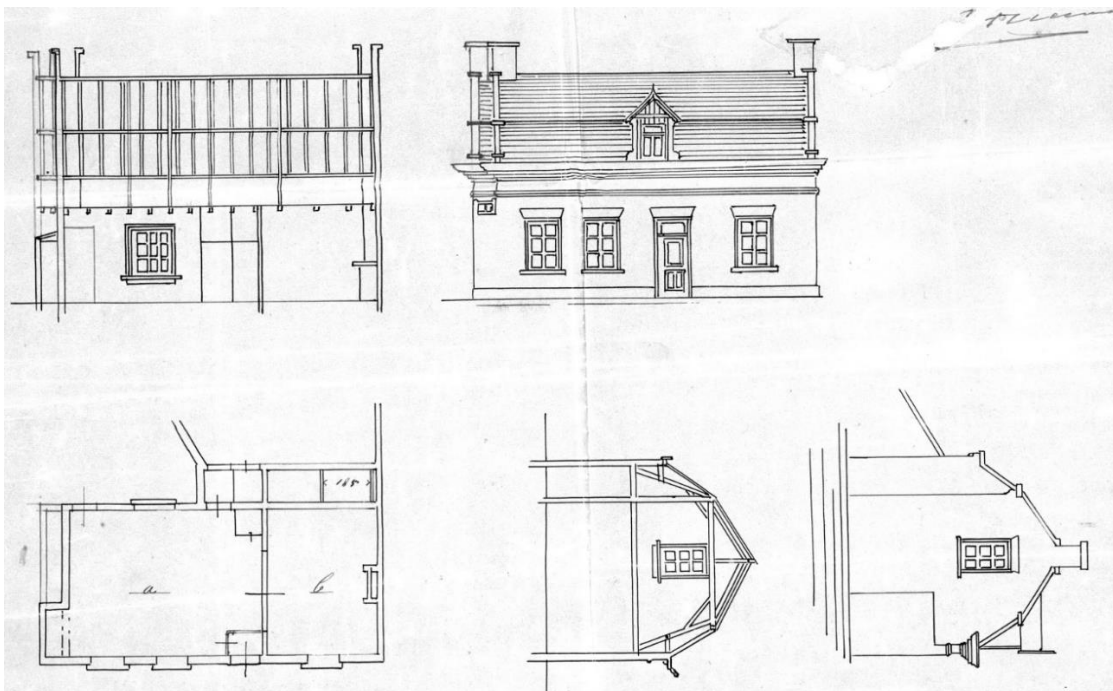
Overzicht van de kadastrale ontwikkeling aan de hand van hulpkaarten.

5 Keizersdijk 1

5.1 De bouwgeschiedenis

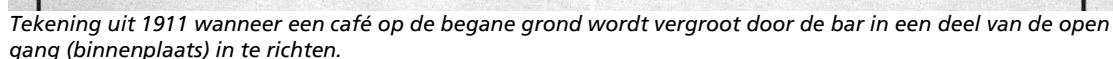
Het is aan de hand van gegevens in het kadaster aannemelijk dat Keizersdijk 1 in 1911 gebouwd werd in opdracht van kleermaker/koopman Josephus Van Aalst. Tijdens de bouwhistorische verkenning zijn er echter aanwijzingen dat het pand in 1911 niet geheel nieuw werd gebouwd, maar dat er ingrijpend werd verbouwd. Zijgevels en achtergevel zijn vrijwel zeker nog grotendeels negentiende-eeuws. Hieraan is de kadastrale minuut uit 1832 te koppelen. Op die kaart staat namelijk al een pand getekend. De oudste bouwtekening die we van het pand hebben kunnen traceren, dateert uit 1909. De tekening toont het te verbouwen woonhuis van J. van Aalst. Van het pand is de begane grond in bestaande toestand weergegeven alsmede de voorgevel, de linker zijgevel en twee doorsneden (een dwarsdoorsnede en een langsdoorsnede). De wijzigingen zijn in rode kleur aangegeven, niet duidelijk te zien op onderstaande afbeelding. Van Aalst wil een tochtportaal maken en een eigenaardige knik in de linkerzijgevel teniet doen, door het pand naar links uit te bouwen.

De plattegrond toont een L-vormige begane grond. Er zijn twee kamers aan de straat, onderling gescheiden door middel van een wand met suitedeuren. De grote kamer links moet een tochtportaalje achter de voordeur krijgen en rechtsachter vermoedelijk een kast. Vanuit de grote kamer is het binnenplaatsje toegankelijk. In de achtergevel is hier een negenruits venster te zien. De kleine kamer heeft een stookplaats tegen de rechter zijgevel. De ruimte heeft geen buitendeuren en ontvangt alleen via de voorgevel daglicht. De functie van de kleine ruimten aan de achterzijde van het pand, is niet gegeven. Mogelijk gaat het om een toilet en om bedsteden.

Tekening uit 1909, vermoedelijk de dan bestaande toestand. In de bouwvergunning is sprake van vernieuwing van het pand.

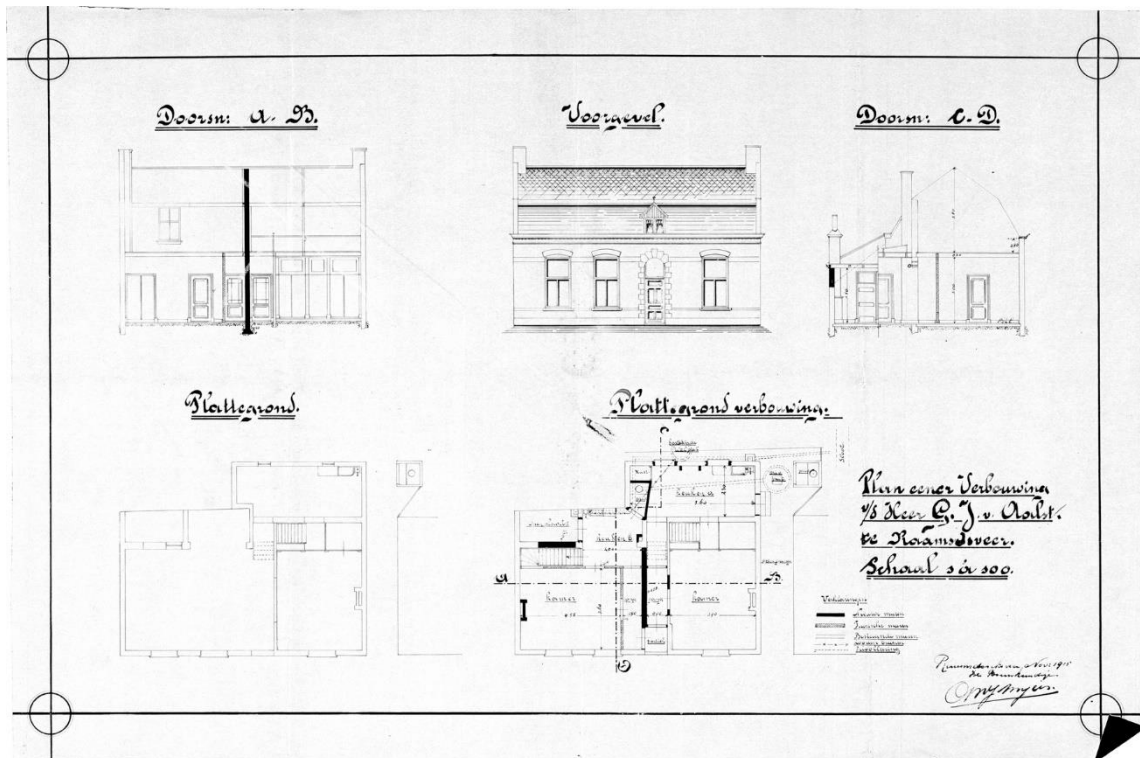
Hoewel in de bouwvergunning sprake is van enkele aanpassingen, is vermoedelijk besloten om het pand wat ingrijpender te vernieuwen, onder andere met een nieuwe voorgevel en linker zijgevel.

25

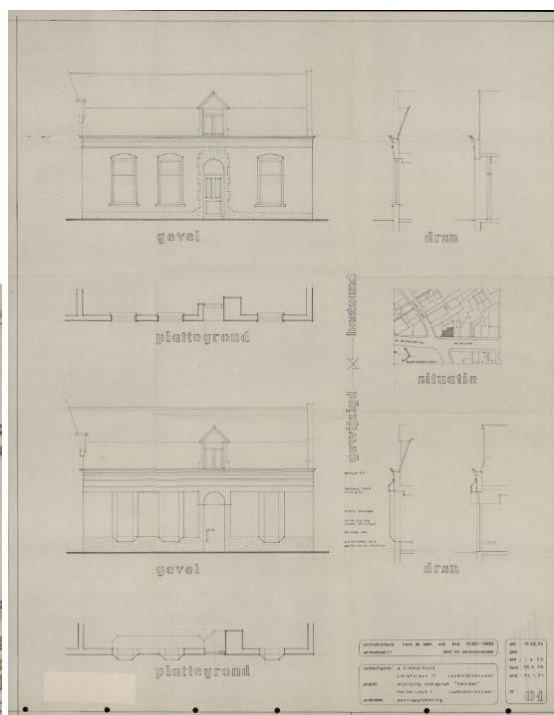
de langsdoorsnede zien we in de achtergevel een achterdeur, een zesruits venster en een vierruitsvenster, welke laatste op de tekening uit 1909 nog niet was te zien. In de te maken toestand zien we dat een deel van de achtergevel wordt gesloopt, zodat in een deel van de open gang een nieuwe bar kan worden gemaakt.

Van Aalst vraagt in 1915 opnieuw een bouwvergunning aan. De tekening uit 1915 (de Eerste Wereldoorlog is aan de gang) behelst het opdelen van het pand in twee woningen. Wij zijn er niet zeker van dat dit plan ook daadwerkelijk ten uitvoer is gebracht. We zien een plattegrond van de bestaande toestand, met de ruimte voor de bar uit 1911. Op de plattegrond staat ook de keuken achter het huis verbeeld. De keuken zal al hebben bestaan, maar er zal eerder geen noodzaak tot verbeelding zijn geweest. We zien op de plattegrond ook een buitenprivaat getekend, vrijstaand van het huis.

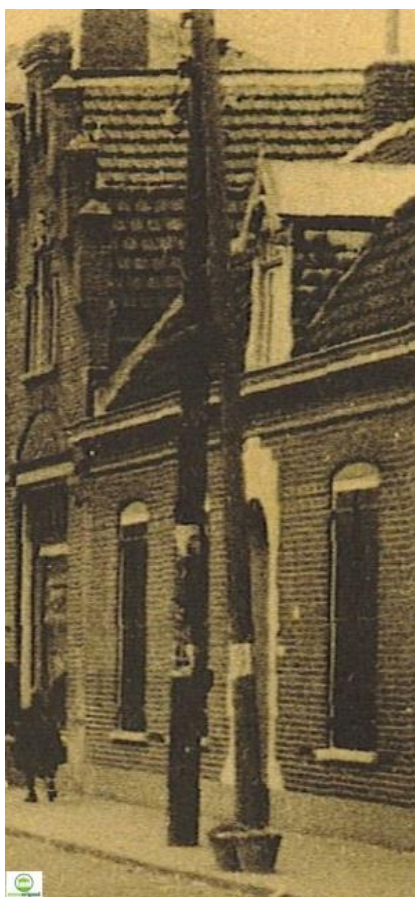

Tekening uit 1915, inrichting van twee woningen. Mogelijk niet uitgevoerd.

De plattegrond van de nieuwe toestand laat zien dat men van plan is om een woningscheidende muur dwars door het pand te metselen. De voordeur wordt verwijderd waardoor een portiek met twee voordeuren kan worden gerealiseerd. De linkerwoning krijgt op de begane grond een gang, een woonkamer (met schouw), een keuken (in de voormalige bar) met zoldertrap en een toegang tot het (binnen)privaat. De rechter woning krijgt ook een gang. De kamer blijft intact en de keuken achter het huis, komt deze woning toe. De bewoner dient nog wel steeds van het buitenprivaat gebruik te maken. Aardig aan de kamer van de woning rechts, is dat in de langsdoorsnede een kastenwand (bedsteden?) is getekend. Fraai aan deze tekening is ook dat we kunnen zien dat het pand een nieuwe voorgevel heeft gekregen, met T-vensters onder segmentbogen en een rijk aangezette (maar niet erg fraaie) entreepartij, nu wél met de dakkapel recht boven de entree. Die voorgevel is eerder al gebouwd, omdat in de vergunningsaanvraag uit 1915 bij voorgevel is opgetekend 'bestaand'.

Het café van Van Aalst wordt maar korte tijd in kranten genoemd, hier in 1917 (doet vermoeden dat verbouwing in 1915 niet plaatsvond, het café kan ook verplaatst zijn). Rechts bouwtekening uit 1984, wijziging voorgevel.

Opname van het pand met de vermoedelijk vroeg twintigste-eeuwse voorgevel. Rechts de situatie na de verbouwing in 1984.

5.1 De bouwmassa

Keizersdijk 1 heeft éénlaags bouwmassa met een vrij archaïsche vorm. Het pand heeft een begane grond op een L-vormig grondplan en een zolder onder een met kruispannen gedekt mansardedak. De grondvorm van het pand is in de negentiende eeuw ontstaan, tussen circa 1815 (aanleg Keizersdijk) en 1832 (kadastrale minuut), de kapvorm zeker pas aan het begin van de twintigste, toen de mansardekap zeer populair was, omdat er een ruimere zolder mogelijk was ten opzichte van het zadeldak en het schilddak. Er mag vanuit worden gegaan dat het pand in de negentiende eeuw een zadel- of schilddak heeft gehad.

De huidige keuken is een aanbouw tegen de achtergevel, deels gerealiseerd op de plek van een vroegere open plaats (zie kadaster).

Aan de achterzijde is de gebroken kap (mansarde) vervangen door een vlak schild.

Aan de achterzijde is de mansardevorm verdwenen nadat de achtergevel hogerop werd getrokken. Het platte dak op de voorgrond bevindt zich boven de uitgebouwde keuken op de voormalige binnenplaats.

5.2 De constructie

Het pand heeft een kelder. Het kelderdek bestaat vermoedelijk uit gemetselde troggewelfjes tussen stalen balkjes. De bouwtijd van de kelder lijkt voor een dek van gewapend beton te vroeg te zijn. De constructie is momenteel niet in het zicht. Er zijn door de huidige gebruiker underlaymentplaten onder tegenaan gezet, ter voorkoming van het neerdalen van brokken en gruis afkomstig van het dek van de kelder.

De draagconstructie van de begane-grondvloer is onbekend gebleven. We zien op oude foto's en in de huidige toestand geen ventilatieroosters in gevels. Het lijkt er dus op dat er sprake is van een steenachtige vloer op de begane grond.

De zoldervloer is uitgevoerd in hout. Er is sprake van een enkelvoudige balklaag opgelegd in de lange voor- en achtergevel van het pand. De balken zijn ongeprofileerd. De balken waren oorspronkelijk wel in het zicht, gelet op de groene verf waarmee ze zijn afgewerkt. Later zijn ze weggewerkt achter stucplafonds, waarvan nu alleen nog de aftekening en de spijkers voor de plafondlatten resteren. De constructie is te zien door het hoofd door het verlaagde systeemplafond te steken. Een compleet beeld is daarbij niet gevormd. Het aantal kijkpunten is beperkt, omdat in de ruimte onder het plafond eten wordt bereid/geserveerd en we stofoverlast voor de gebruikers zoveel mogelijk wilden beperken. In de kijkpunten is te zien dat er enkele raveelbalken in de constructie aanwezig zijn en dat een deel van de vloerdelen van de zoldervloer in de loop der tijd is vernieuwd. Documentatie van de balklaag maakt het zonder twijfel mogelijk om een oudere interieurindeling te reconstrueren.

Onder de vloerconstructie is een stalen portaalspant aangebracht. Dit lijkt niet zozeer te maken te hebben met wijziging van de indeling op de begane grond (sloop dragende binnenmuur) als wel met een aanpassing van de kapconstructie. Op het stalen portaal staan namelijk stijlen die onder de dekbalken van de oudere kapconstructie zijn gezet.

De balklaag van de zoldervloer. Tussen balklaag en systeemplafond de ligger van het stalen portaalspant.

Spantbeen en korbeel aan de straatzijde (links) en secundaire stijl onder de dekbalk aan de achterzijde van het pand.

Er staan op de zolder drie grenenhouten kaspanten opgesteld. Van de spanten zijn rechte spantbenen, blokkeels, korbeels en dekbalken te zien. De makelaar/nokstijl en de bijbehorende schoren – deze zijn nodig voor de mansardevorm – zijn weggewerkt achter gipsplaten. De constructie is in de loop der tijd aangepast. Om voor ons onbekende redenen (mogelijk schade) zijn van twee spanten de spantbenen aan de achterzijde weggehaald, nadat onder de dekbalken stijlen zijn geplaatst die op het stalen portaalspant op de begane grond is aangetroffen. De constructie maakt een vroeg twintigste-eeuwse indruk, met name omdat verbindingen niet met toognagels maar met draadnagels tot stand zijn gebracht. Was de constructie uit het midden van de negentiende eeuw, dan zouden toognagels of smeedijzeren nagels zijn gebruikt.

5.3 Het interieur

De kelder in het pand dateert vrijwel zeker uit omstreeks 1920. Aanwijzing daarvoor is dat de gevelopening ten behoeve van keldertraplicht in de rechter zijgevel in bestaand muurwerk is ingebroken. De kelder is rechtsvoor onder het pand te vinden.

De begane grond wordt gedomineerd door een verhoudingsgewijs grote winkelruimte. De afwerkingen hier zijn van recente datum. Zo ligt er een recente tegelvloer en is er een verlaagd systeemplafond aanwezig. De deur naar de keuken en het halletje die zijn afgescheiden, zijn ook van recente datum. Uit de vroege twintigste eeuw dateren nog de toiletdeur en vermoedelijk ook de kelderdeur, welke opgedekt is.

In het halletje treffen we naast de vroeg twintigste-eeuwse toiletdeur een trap aan uit dezelfde periode. Vrijwel zeker stammen deur en trap uit omstreeks 1920. De trap is een net uitgevoerde steektrap met bovenkwart. De treden hebben de gebruikelijke kwartronde profilering. De balustrade is een standaardontwerp, waarbij vierkante balusters kort onder de handlijst gekoppeld zijn middels een dwarsliggertje. Ook de trappalen op de begane grond én de zolder zijn op een veel voorkomende wijze geornamenteerd.

Details van de trap, karakteristiek voor de periode rond 1920.

De deur met omlijsting past in de tijd van verbouw, omstreeks 1920. Rechts de recente toiletafwerking.

De keuken en de winkelruimte op de begane grond voorzien van recente afwerkingen.

Op de zolder is van een interieurindeling geen sprake (meer). Doordat zorg is besteed aan de detaillering van de trap, mogen we er vanuit gaan dat er oorspronkelijk wel een interieurindeling op de zolder is geweest.

5.4 Het exterieur

De voorgevel van het pand stamt vermoedelijk nog uit 1909, voor wat het metselwerk en mogelijk het restant van de kroonlijst, bestaande uit gootlijst en bloktand betreft. Dit lijstwerk kan ook zijn vernieuwd. Ook de gevelindeling stamt nog uit de vroege twintigste eeuw, zo blijkt uit een oude opname van het pand. Die opname toont een gevel in schoonmetselwerk, waarbij alleen de plint, de kroonlijst en de entreepartij door middel van stucwerk zijn versierd. De gevel heeft op de foto drie vensteropeningen onder een segmentboog. De vensterindeling is niet te zien, vanwege buitenraamluiken in de kozijnen. Vermoedelijk is het schoonmetselwerk in 1984 aan het oog onttrokken door middel van een structuurpleister. In dat jaar werden de deur en de vensters vernieuwd. Er kwamen onder andere driezijdige erkerfensters van aluminium voor in de plaats, zo blijkt uit bouwtekening en een foto uit 1991. De ingreep uit 1984 is slechts een korte tijd gewaardeerd. Al spoedig werd het aanzien van de gevel weer aangepast. Hierbij kreeg de gevel het

huidige aanzien. De gevel werd bepleisterd en van blokimitatie voorzien. Er werd een klassieke entreepartij gemaakt met gecanneleerde pilasters onder een hoofdgestel dat geënt is op de gootlijst. Nieuwe vensters kregen een driedeling boven een etalageruit. De blokpleister en entreepartij appelleert vooral aan de tweede helft van de negentiende eeuw, de vensters aan het tweede kwart van de twintigste eeuw. Men heeft een historiserend beeld gecreëerd. Tijdens de verbouwingen is ook de dakkapel geheel vernieuwd. Vermoedelijk zijn ook de kruispannen tijdens een van de verbouwingen vervangen.

De gevelopzet is nog oorspronkelijk, de vormgeving en de gevelelementen zijn van betrekkelijk recente datum.

De rechter zijgevel van het pand is in drie fasen tot stand gebracht. De begane grond is nog negentiende-eeuws, gelet op de IJsselsteentjes waarmee is gemetseld. In de gevel zijn twee vensteropeningen toegevoegd, waaronder een venster dat voor daglicht zorgt in de kelder. Het muurwerk stamt vrijwel zeker uit de periode 1815-1832. De geveltop is vroeg twintigste-eeuws, zonder twijfel uit 1909. De geveltop is ter plaatse van de achtergevel van het pand aangepast. Dit is gedaan om toevoeging van een vensteropening bij de trapopgang naar de zolder te kunnen maken. De dagkanten van de gevelopening zijn ingebroken (secundaire dagkanten zijn gecementeerd), evenals een latei boven het venster.

Als gevolg van aanbouwen konden nauwelijks gegevens worden verzameld over de achtergevel en de linker zijgevel van het pand. Ter plaatse van de keldertoeegang tegen de rechter zijgevel kon wel worden bepaald dat de achtergevel ter plaatse met IJsselsteentjes en kalkmortel is opgetrokken en dus ook negentiende-eeuws moet zijn. Het leidt geen twijfel dat ook de linker zijgevel (op de begane grond) nog uit de bouwtijd (1815-1832) stamt. Bouwsporen in deze gevels kunnen inzicht geven in de interieurindeling en het gebruik van het hier in 1832 al bestaande pand.

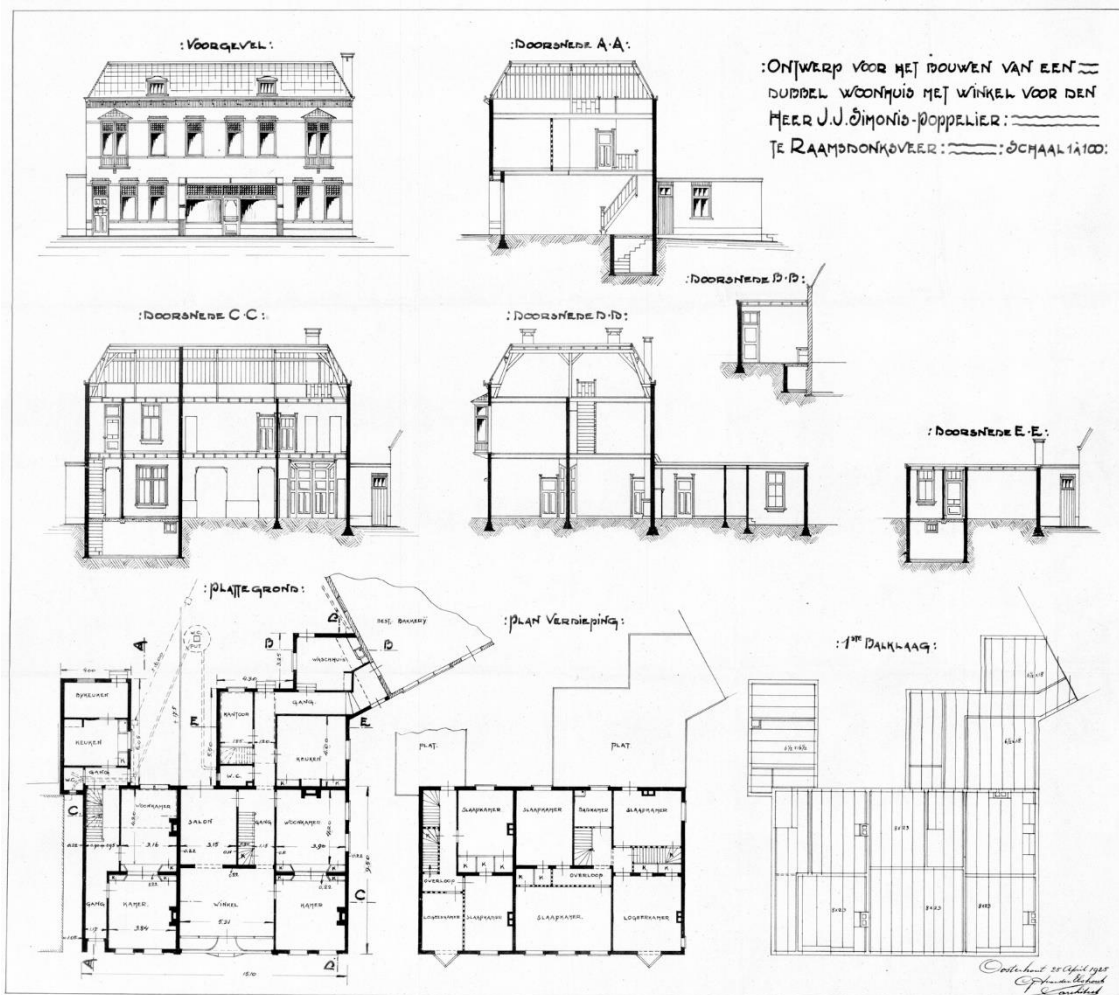
De aangepaste top van de rechter zijgevel. Rechts het ingebroken kelderlicht (ook nog vernieuwd). Ook het toiletvenster is ingebroken in de gevel uit de periode 1815-1832, vrijwel zeker gebeurde dat in 1911.

6

Keizersdijk 3-5

6.1 De bouwgeschiedenis

Keizersdijk 3-5 werd gebouwd als woonhuis met bakkerij in opdracht van Johannes Josephus (Jan) Simonis. Simonis begon in 1917 een bakkerij in het pand Hoofdstraat G41 (waar nu de Bruna is).⁶ In 1926 liet Simonis naar plan van Gerardus Adrianus van den Elshout (1885-1969), een nieuw dubbelhuis met winkel en een grotere bakkerij bouwen. In 1959 vindt er een verbouwing plaats waarbij de winkel wordt vergroot en er ook ruimte komt voor zelfbediening (en mogelijk een lunchroom).

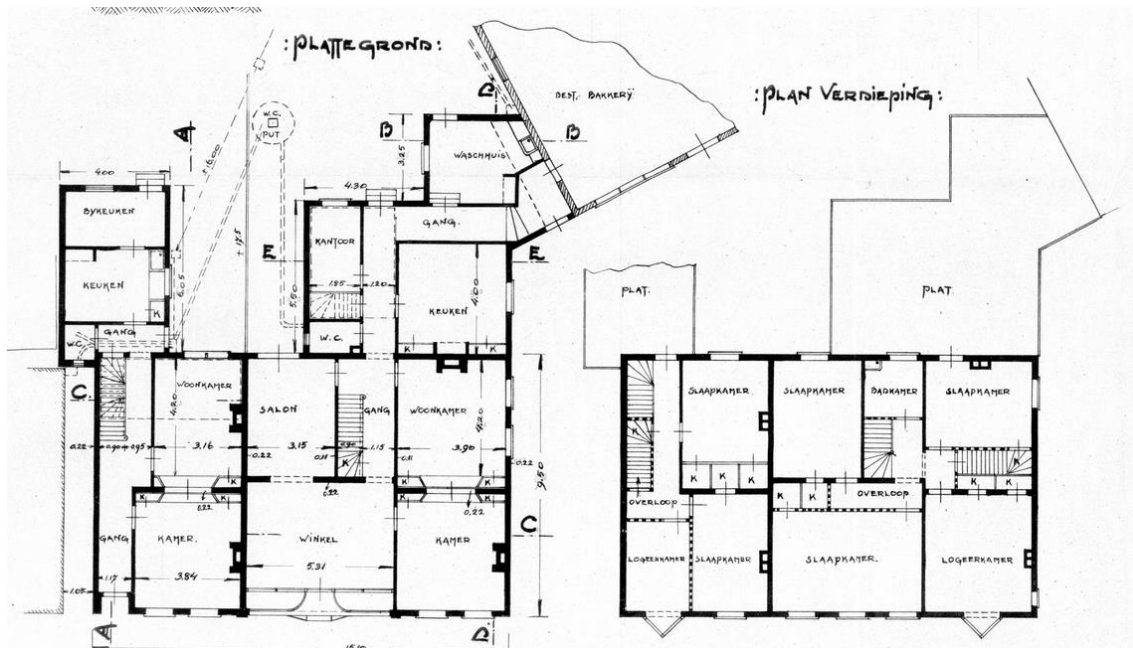

Bouwtekening uit 1925. Het dubbelhuis met winkel wordt gebouwd tegen een bestaande bakkerij, zo blijkt uit de tekening.

De bouwtekening uit 1925 toont een vrij complex opzet. Die complexiteit is bij Keizersdijk 3, het linker huis, nog vrij beperkt. We zien een begane grond met gang voorzien van trappenhuis en

⁶ [Korte geschiedenis van Bakkerij Simonis-Poppelier - Wiki Midden-Brabant \(wikimiddenbrabant.nl\)](https://www.wikimiddenbrabant.nl/wiki/Korte_geschiedenis_van_Bakkerij_Simonis-Poppelier)

rechts daarvan twee woonkamers en-suite. In de achteraanbouw zijn de keuken, de bijkeuken en het toilet ondergebracht. De verdieping toont drie slaapkamers rondom een T-vormige overloop. De zolder is vermoedelijk open. De opzet van Keizersdijk 5 is complexer. Op de begane grond is sprake van een combinatie van wonen en werken. In het linkerdeel van het pand gaat een winkelruimte vooraf aan een salon en een gang. Rechts treffen we twee woonkamers aan, wederom met suite-deuren (en kasten). In de achteraanbouw is ruimte voor de keuken, een kantoor, toilet en een washuis (tegen de bakkerij). Op de verdieping bevinden zich vier slaapkamers (waaronder een logeerkamer), een badkamer en een overloop. Er is een separate zoldertrap. Op de doorsnedetekeningen kunnen we ons een beeld vormen van de binnendeuren (enkele daarvan zijn nog aanwezig) en de suitewand (verdwenen).

Detail bouwtekening 1925, plattegronden.

De oudst ons bekende foto toont het rechterdeel van de voorgevel van het pand. We zien hierop in het midden van de gevel een winkelpui. Op de puibalk is te lezen *Simonis-Poppelier*. In 1955 werd de boel verkocht aan De Man. Die begon in de winkel en lunchroom een supermarktje en liet daartoe de winkelpui verbouwen. De bakkerij werd omgebouwd tot een fabriekje voor frituursnacks. Er zijn wel tekeningen van verbouwingen in de jaren vijftig, zestig en zeventig verzameld.

Drie dochters Simonus vóór de winkel (bron: veerseerfgoed).

AANBESTEDING

Op **Vrijdag 8 Mei a.s.** om **6** uur nam. zal door den Architect G. A. v. d. ELS-HOUT te Oosterhout namens den heer J. J. Simonis-Poppelier te **Raamsdonksveer**, ten koffiehuijze van Mej Wed. J. KIEBOOM—DEN REYER aldaar, worden

AANBESTEED :

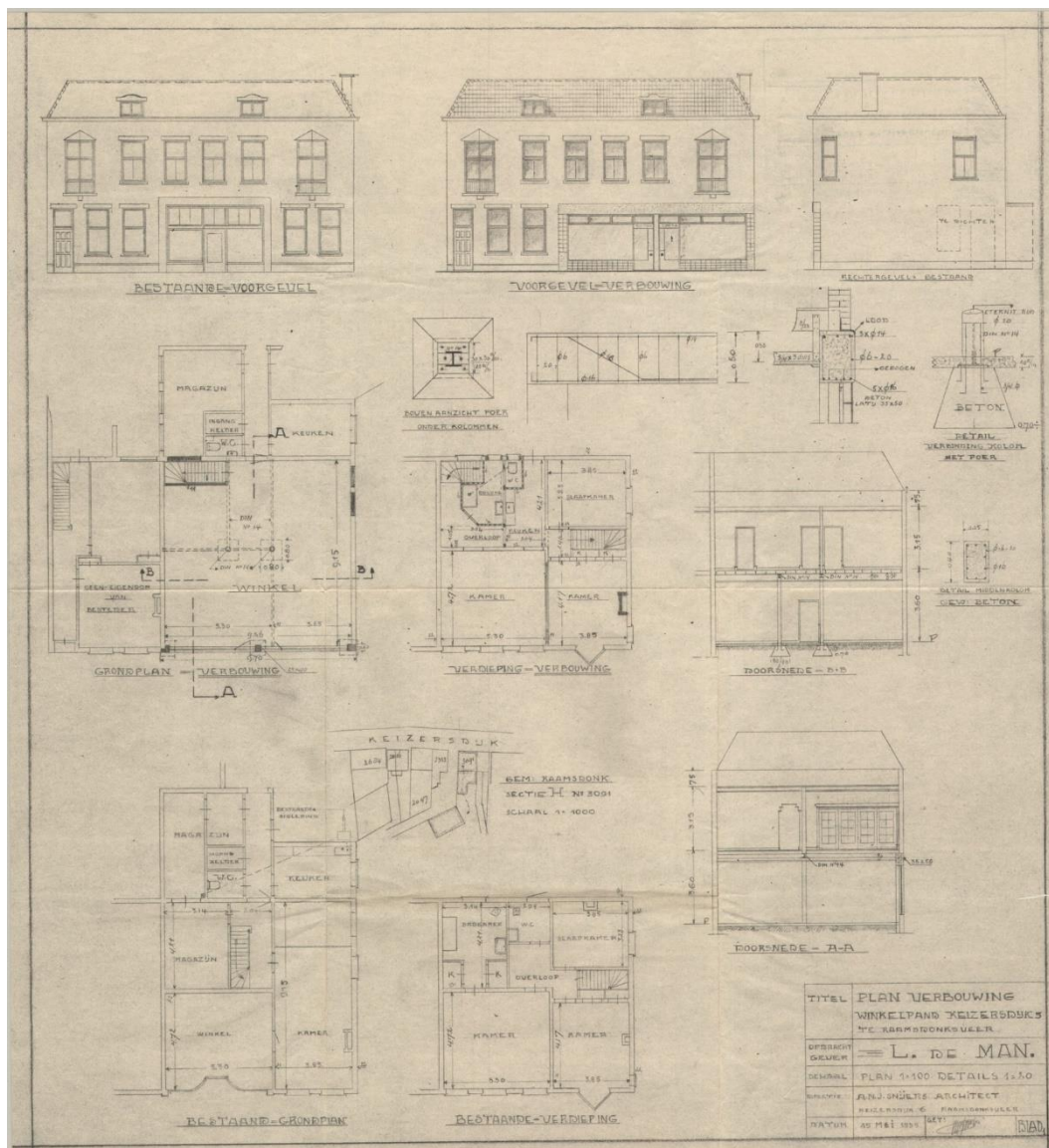
**HET BOUWEN VAN EEN
DUBBEL WOONHUIS
MET WINKEL.**

Bestek en teekening liggen in genoemd café ter inzage, en zijn tegen betaling van f 3.50 per stel verkrijgbaar, ten kantore van genoemden architect alwaar desverlangd nadere inlichtingen worden verstrekt. 4235

Opname niet lang na de voltooiing van het pand (bron: veerserfgoed). Rechts de aanbesteding vermeld in een krant.

Opname van de firma Simonis-Poppelier met een tot 'SRV-wagen' omgebouwde caravan (bron: veerserfgoed).

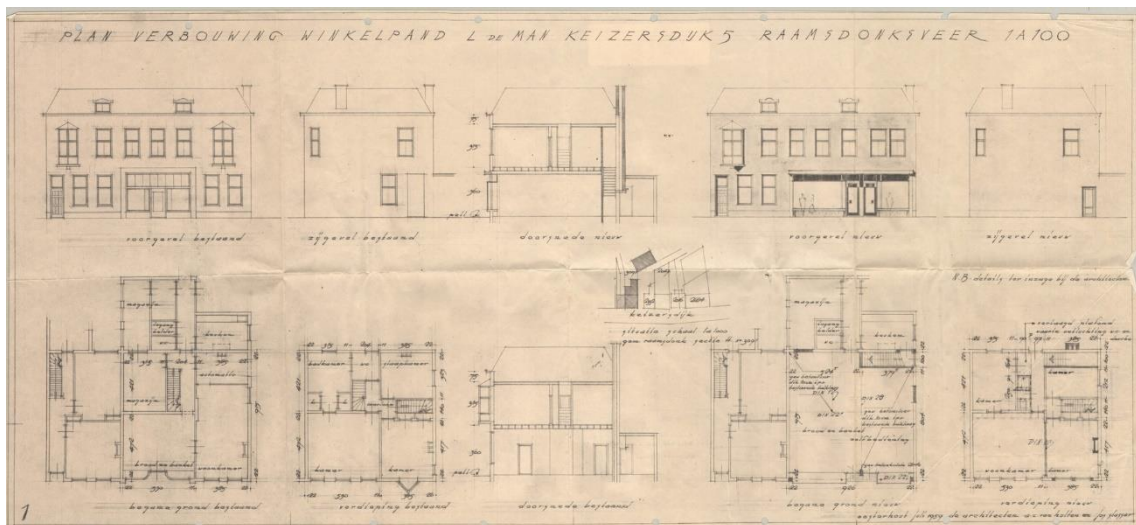
Plan verbouwing winkelpand L. de Man, mei 1959 (architect A.N.J. Snijders).

Op de tekening die in mei 1959 wordt gemaakt, zien we onder de bestaande toestand in plattegronden, en boven de bestaande voorgevel en rechter zijgevel opgetekend. Op de begane grond van Keizersdijk 5 is dan sprake van een winkel (circa 20 m²), een woonkamer, gang en magazijn. Daarachter is nóg een gang, die tussen keuken en magazijn doorgaat. Op de verdieping, die vanuit de gang op de begane grond is ontsloten, is sprake van twee voorkamers, een slaapkamer en een badkamer.

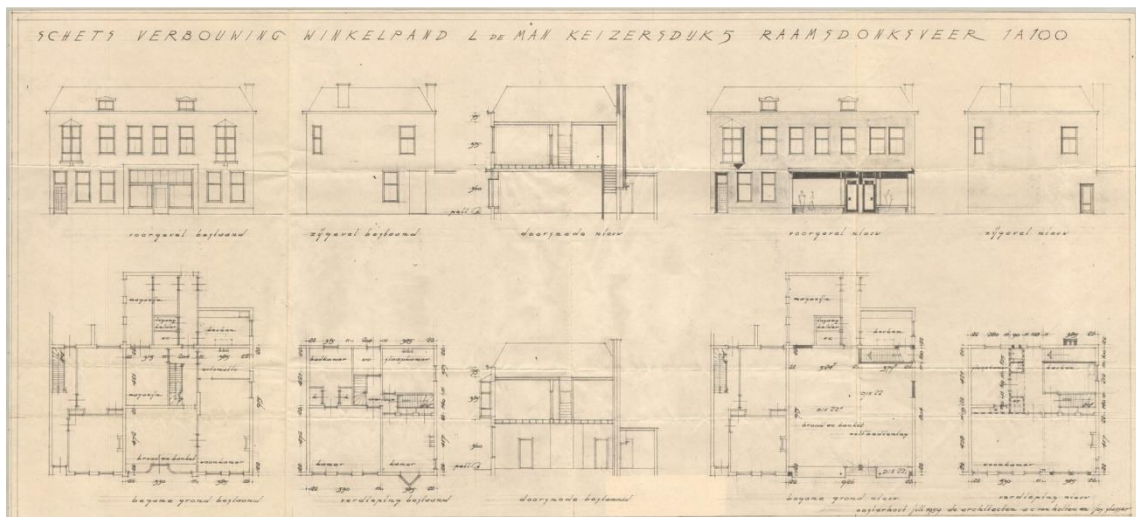
Op de begane grond worden de kamer, de gang en het magazijn in het plan bij de winkelruimte getrokken, waardoor het winkeloppervlak wordt vervijfvoudigd. In de voorgevel wordt een nieuwe, bredere pui getekend. Op de verdieping is op een wat onhandige manier een keuken in de overloop gepland.

Dit plan is niet uitgevoerd. In juli 1959 wordt namelijk een nieuw plan ingediend, door andere architecten. Ook in dit plan wordt de winkel op de begane grond vergroot. De nieuwe architecten pakken de verbouwing van de verdieping een stuk slimmer aan, in vergelijking met het plan van mei

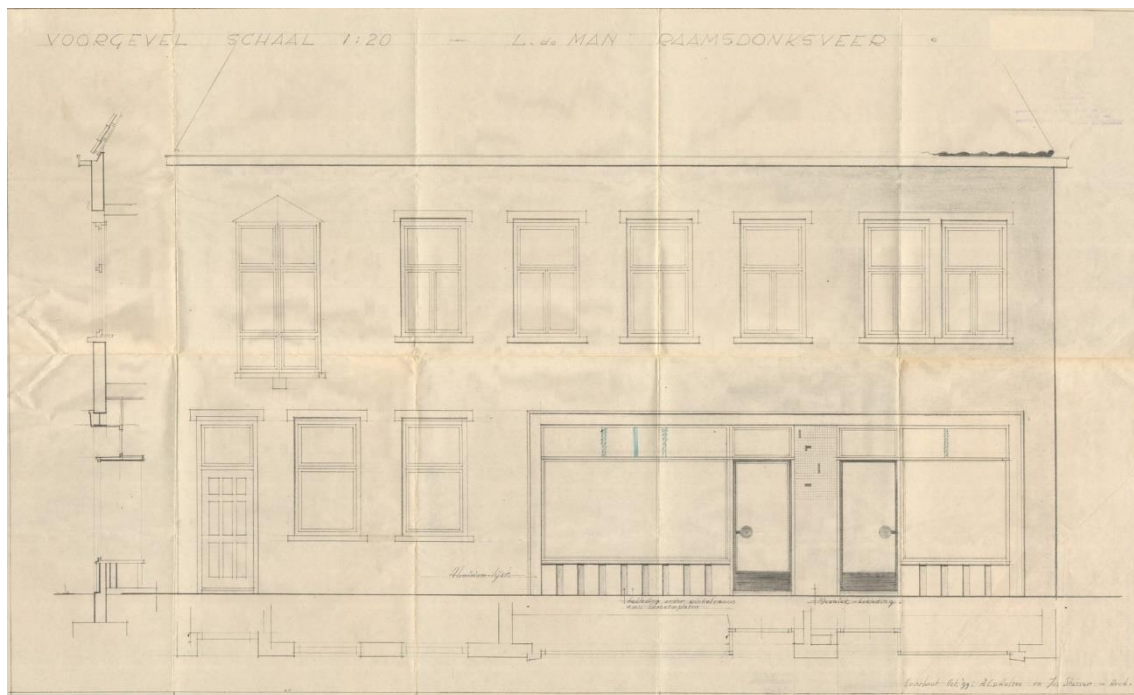
van dat jaar. Het plan voorziet in de sloop van de verdiepingserker, maar dat heeft geen doorgang gehad.

Plan verbouwing winkelpand L. de Man, juli 1959 (architecten Van Hulten en Slassar).

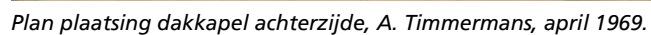
Plan verbouwing winkelpand L. de Man, juli 1959. Nauwelijks gewijzigd, uitgevoerd ontwerp (architecten Van Hulten en Slassar).

Plan verbouwing winkelpand L. de Man, oktober 1959 (architecten Van Hulst en Slasser). Men is dan nog voornemens om de verdiepingserker rechts te verwijderen.

Opname omstreeks 1980.

6.2 De bouwmassa

De bouwmassa van het pand Keizersdijk 3-5 is in de loop der tijd nauwelijks gewijzigd. Er is sprake van een tweelaags huis met een zolder onder een plat dak, voorzien van schilden rondom. Aan de achterzijde zijn, zoals in de bouwtijd vrij gebruikelijk, kleine éénlaags uitbouwen aanwezig. De voormalige bakkerij rechtsachter het huis, heeft de oorspronkelijke bouwmassa ook behouden. Tegen dit éénlaags pand met (berg)zolder onder een met pannen gedekt mansardedak is in latere tijd, onder andere in 1970 nog, wel aangebouwd.

Het huis en de bakkerij zijn onderling verbonden door middel van een garage. Het in 1925 gebouwde washuis is tot garage verbouwd.

6.3 Het exterieur

- Het huis

De gevels van het huis zijn in de loop der tijd verbouwd. Meest opvallend gebeurde dit in de voorgevel, waar van de oorspronkelijke indeling en invulling niets meer resteert. De gevel wordt op dit niveau gedomineerd door recente winkelpuien die samen de gehele breedte van de gevel beslaan. Heel anders is dit op de verdieping, waar de gevel nog vrijwel geheel in oorspronkelijke staat verkeert. Het voegwerk is vernieuwd, de oorspronkelijke kleurstelling van het houtwerk gewijzigd. Ook hebben de karakteristieke verdiepingserkers die we ook elders in het dorp nog aantreffen, nieuwe beplating gekregen (mogelijk over de oude kraaldelen gezet). Naast de verdiepingserkers zijn de stolpvensters met glas-in-lood, de zeer eenvoudige speklagen (in de vorm van rollagen) en de lateien boven de gevelopening sterke karakteristieken van de jaren twintig architectuur. Detaillering is betrekkelijk eenvoudig, doch verzorgd, waarbij verfraaiing vooral heeft plaatsgevonden bij de consoles onder de hangende erkers en de gootklossen.

De voorgevel in de tegenwoordige toestand, op de begane grond volledig gewijzigd.

Glas-in-lood uit de bouwtijd van het pand. Ook de espagnolettes zijn oorspronkelijk.

De rechter zijgevel is gewijzigd. In 1959 zijn een bestaande deur- en vensteropening op de begane grond dichtgezet en werd de huidige deuropening naar de bovenwoning ingebroken. Het venster dat bij de keuken op de begane grond hoort, dateert vermoedelijk nog wel uit de bouwtijd. Op de verdieping zijn van oudsher twee vensteropeningen aanwezig. De rechter is verkleind door het hoger opmetselen van de borstwering. Dit hield verband met de plaatsing van een keukenblok op de verdieping.

De rechter zijgevel met dichtgezette venster- en deuropening op de begane grond.

De achtergevel van het pand heeft nog deels de oorspronkelijke indeling. Op de begane grond is van oudsher een keukenaanbouw aanwezig en in de achtergevel van nummer 3 is nog een oorspronkelijke vensteropening bewaard (het venster is vernieuwd). Het rookkanaal links tegen de gevel is in 1959 gemaakt, omdat het oorspronkelijke rookkanaal aan de binnenzijde in de weg zat

voor de opgang naar de bovenwoning, die toen naar de huidige plek werd verplaatst. De gevel heeft twee deuropeningen en twee vensteropeningen onder een geornamenteerde rollaag én een toegevoegde vensteropening geheel links in de gevel. De gevelementen zijn vrijwel allemaal vernieuwd. Een deel van het linker deurkozijn, namelijk het deel met bovenlicht, is nog wel oud.

De linker zijgevel van het pand is op plattegrondtekeningen van de bestaande én de nieuwe toestand in 1959 blind weergegeven. Nu treffen we hier een deuropening ten behoeve van de bovenwoning aan.

Aan de gevels van de aanbouw van nummer 3 is veel gerommeld. Er zijn gevelopeningen dichtgezet en bijgemaakt. De deuropening naar de achtertuin is nog wel oorspronkelijk, inclusief kozijn. De deur is recentelijk vernieuwd na inbraak.

De achtergevel op de verdieping.

- De voormalige bakkerij

De op de Keizersdijk gerichte kopgevel van de vroegere bakkerij heeft de oorspronkelijke hoofdvorm behouden, evenals de gevelindeling en de gevelinvulling op de zolderverdieping. Hier treffen we nog vensters en een zolderluik aan. Op de begane grond is de gevelindeling en gevelinvulling gewijzigd. Een driestrooksvenster is in de plaats gekomen van een vroegere toegang met zijlicht, beide onder één latei. Rechts in de gevel is een vensteropening onder een segmentboog dichtgemetseld.

De kopgevel die op Het Anker is gericht, heeft nog goeddeels de oorspronkelijke indeling met op de begane grond een deuropening en twee vensters onder een rollaag en op de zolderverdieping twee kleine ramen onder een steens segmentboog. Het pand is aan deze zijn iets minder goed als een bedrijfsgebouw herkenbaar.

De kopgevels van de voormalige bakkerij.

Oorspronkelijke venster op de zolder van de voormalige bakkerij.

6.4 Het interieur

- Het huis met nummer 3

De begane grond van nummer 3 is in de loop der tijd behoorlijk gewijzigd. Het voorste deel van de gang, de voorkamer en de achterkamer zijn samengevoegd tot winkelruimte. Daarbij zijn een schouw in de voorkamer, twee vaste kasten en een aantal binnendeuren verloren gegaan. De oude structuur is nog enigszins herleidbaar door stalen balken die op de plek van de gesloopte binnenmuren zijn gekomen. Wat hier nog uit de bouwtijd resteert, is de trap naar de verdieping. De

gang is een overblijfsel van de gang die oorspronkelijk van voor- tot achtergevel liep, zo blijkt uit bouwtekeningen.

In de voormalige keukenaanbouw zijn nog enkele deuren uit de bouwtijd aanwezig, waaronder een tussendeur en de deur naar de kelder en naar het toilet. Boven een verlaagd plafond is nog een deel te zien van een zwaar gehavend stucplafond dat uit de bouwtijd van het pand zal zijn. Er is in dit deel van het pand sprake van schade. De achteraanbouw zakt weg van het huis, met scheurvorming in de gevels en verzakking van de vloer ten gevolg.

De kelder is een onbeduidende ruimte voorzien van betonvloer en betondek. De trap dateert nog uit de bouwtijd maar is totaal niet bijzonder. Dat geldt ook voor het kelderraam in de achtergevel.

Op de verdieping is de indeling met voor- en achterkamer nog enigszins herkenbaar. De kamers zijn wel samengevoegd door een oude muur te doorbreken. Er is hier nog een rookkanaal bewaard gebleven en nog één oorspronkelijke binnendeur, namelijk de deur naar de zoldertrap. Deur, deurkozijn en de fraai gevormde perklijsten zijn karakteristiek voor de jaren twintig van de vorige eeuw. Ze zijn identiek aan de deuren op de begane grond. De zoldertrap stamt ook nog uit de bouwtijd en is vereenvoudigd ten opzichte van de trap op de begane grond.

Over de zolder kan kort worden gerapporteerd. De indeling van het interieur is van recente datum. Er zijn geen historische structuren, elementen of afwerkingen aangetroffen.

De begane grond kent een recente inrichting als kapsalon. Een klein deel van de gang staat nog overeind.

In de oorspronkelijke uitbouw aan de achterzijde zijn nog deuren uit de bouwtijd van het pand behouden, onder andere de deur van de kelder en het toilet. Rechts de kelder onder een betondek.

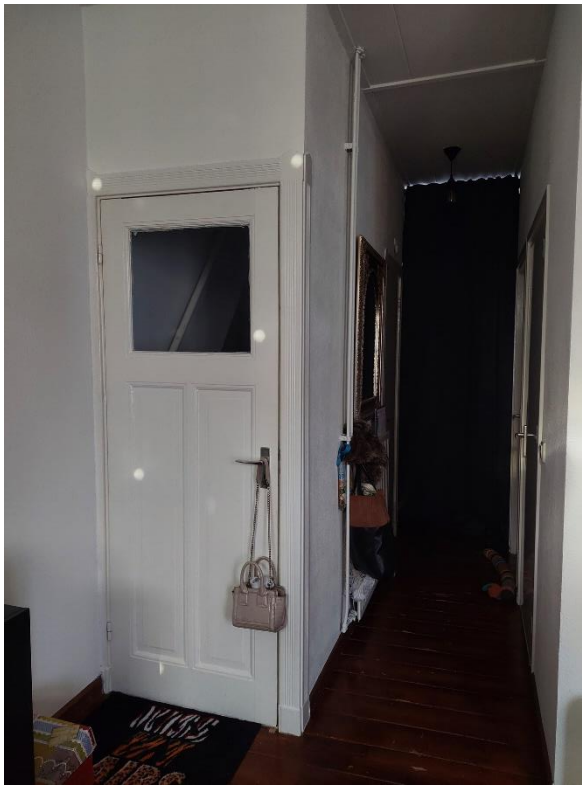
De trap naar de verdieping stamt nog uit de bouwtijd. De trappalen zijn eenvoudig, de balusters zijn minder voorkomend en op aardige wijze van een ornamentje voorzien.

De woonkamer op de verdieping met oorspronkelijk rookkanaal (schouw verdwenen) en oorspronkelijke vensters.

De verdieping richting de achtergevel met nog één oorspronkelijke binnendeur (trap naar de zolder). De indeling is hier gewijzigd, onder andere door toevoeging van een toilet.

De oorspronkelijke deur op de verdieping. Detaillering van het lijstwerk van de deur is karakteristiek voor de bouwtijd.

De gangwand op de verdieping is gewijzigd, onder andere door aanbrengen van nieuwe deuren. Midden en rechts: de indeling en afwerking op de zolder van nummer 3 is geheel van recente(re) datum.

- Het huis met nummer 5

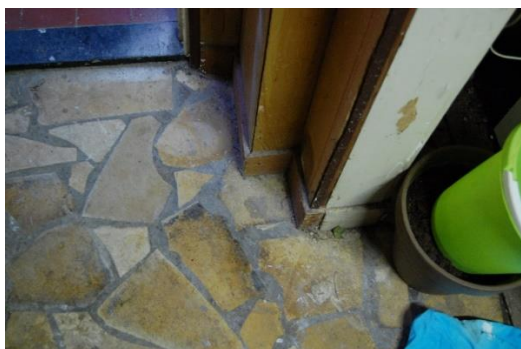
De begane grond van nummer 5 wordt sinds 1959 gevormd door een grote winkelruimte met daarachter een magazijn, de trap naar de bovenwoning en een keuken. Alleen in de keuken zijn nog zaken aanwezig die historisch van enige betekenis zijn. We treffen hier namelijk nog de oorspronkelijke kookplaats én rechts daarnaast een oude keukenkast aan. De keuken is vermoedelijk sinds 1959 niet meer als zodanig in gebruik. De ruimte dient nu als opslagruimte. De winkel is geheel modern afgewerkt. Het magazijn heeft nog een softboardplafond en een toilet, vermoedelijk uit eind jaren zestig.

Op de verdieping dateert de indeling vrijwel volledig uit het derde kwart van de twintigste eeuw. Uit die periode zijn enkele karakteristieke zaken aanwezig. Het gaat dan met name om de ijzeren spiltrap naar de zolder (welke nét iets verzorgder is dan de standaardtrappen uit die tijd) en een behoorlijk fraai boardplafond in de ruimte met de trap. In 1959 zijn de beide voorkamers met elkaar in verbinding gebracht. Vermoedelijk zo'n tien jaar later is de boel nog eens ingrijpend gemoderniseerd. Uit die tijd dateren ook de schouw, de steenstrips, de vensterbanken en de perklijsten om de vensters en deuren. Het stucplafond in de ruimte met de verdiepingserker is nog een oorspronkelijk stucplafond uit de jaren twintig. De badkamer, het toilet en de keuken zijn in het laatste kwart van de twintigste eeuw nog een keer vernieuwd. Historische deuren zijn op deze bouwlaag niet te vinden.

Op de zolder treffen we weinig bijzonders aan. Ook hier is in de jaren zestig ingrijpend gewijzigd. Uit die tijd stammen de binnendeuren, de softboardplafonds en een reeks vaste bergkasten. Rondom een overloop zijn drie slaapkamers aanwezig.

De keuken achter de winkel is de enige ruimte op de begane grond waar elementen uit de bouwtijd zijn aangetroffen, hier een schouw van de voormalige kookplaats. Op basis van de tekeningen van het pand lijkt de keukenkast rechts oorspronkelijk, doch verplaatst te zijn.

Vloerafwerkingen uit 1959 in de keuken en het entreeportaal.

De begane grond met het magazijn waarin elementen en afwerkingen uit de jaren zestig en later te vinden zijn.

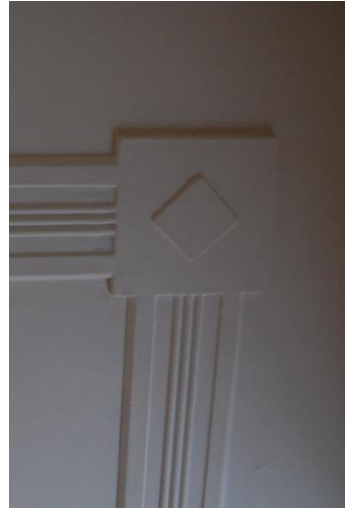
De keuken op de begane grond is niet oorspronkelijk, de trapopgang evenmin.

De grote voorkamer heeft een in de verbouwtijd (1959) aardige trap, het plafond is karakteristiek te noemen. Rechts zien we de doorbraak die tot samenvoeging van de kamers in 1959 heeft geleid.

Het meer dan aardige plafond uit 1959 van nummer 5.

Het stucplafond in de kleiner voorkamer stamt nog uit de bouwtijd, gelet op de detaillering van de hoekornamenten in de lijst.

De indeling op de zolder van nummer 5 is in de jaren zestig tot stand gekomen. De dakkapel stamt uit 1969, de deuren hoofdzakelijk uit 1959.

- De voormalige bakkerij

De begane grond van de voormalige bakkerij kon alleen via de vensters in de gevels worden verkend. De zolder is slechts deels verkend, omdat de vloer gebreken vertoont én grotendeels aan het zicht onttrokken was (waardoor geen inschatting kon worden gemaakt waar wél en waar niet veilig kon worden gelopen).

De begane grond is een ongedeelde ruimte met een recente betonvloer. De bouwmuren hebben een hoge tegellambrisering. Daarboven is het metselwerk van de bouwmuren in het zicht. Hierin zijn wel enkele bouwsporen te herkennen, maar aan die sporen is vanaf een afstand niet goed duiding te geven.

Op de zolder zijn behoudens de constructies geen noemenswaardigheden uit de bouwtijd waargenomen.

- De garage

De garage kon niet worden verkend. De huurder liet het afweten. Op tekeningen is te zien dat dit deel van het gebouw oorspronkelijk in gebruik was als wasruimte. In 1957 wordt in het kadaster voor het eerst een garage genoemd.

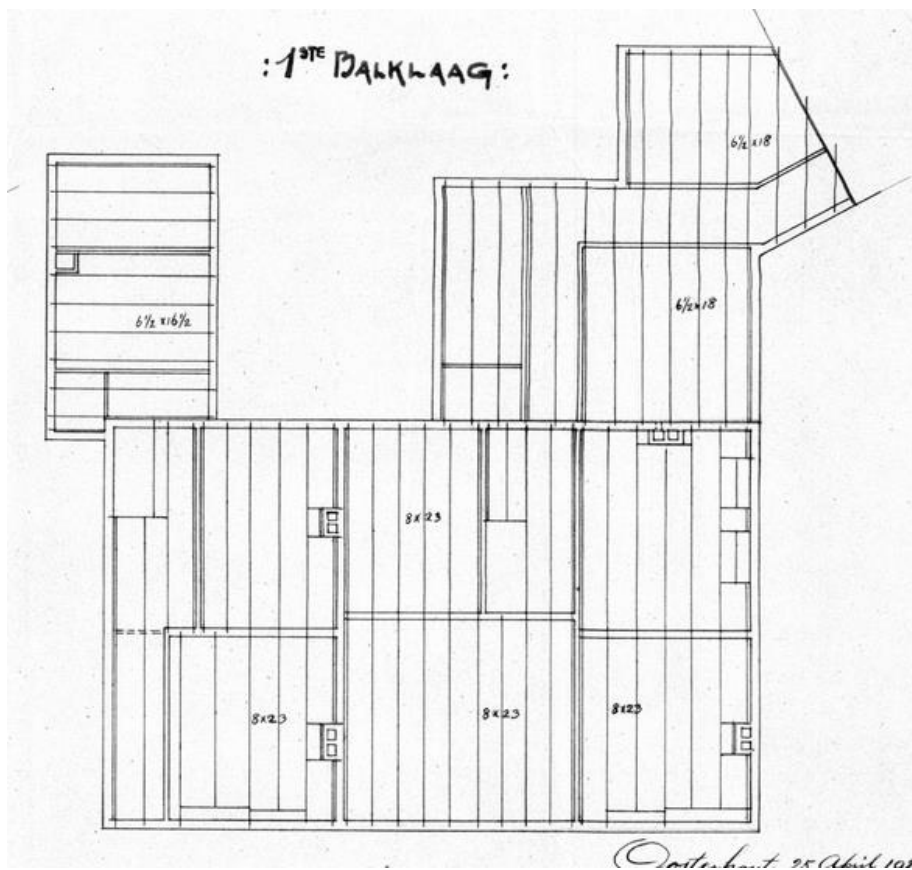
6.5 De constructie

- De constructie van het huis

Afgaande op de bouwtekening uit 1925, zijn de dragende gevels zonder spouw uitgevoerd. De muren zijn 22 centimeter dik. Niet dragende binnenmuren hebben een halve steen dikte. In de bouwtijd is het ontbreken van een luchtsponw al wat ouderwets. De bouwmuren zijn gefundeerd op staal. De gemetselde funderingsstroken versnijden meerdere malen.

De begane-grondvloeren zijn op tekening weergegeven als in het zand gelegd. In de bouwtijd zou men hier eigenlijk al wel houten vloeren op een balklaag verwachten. De kelders zijn voorzien van een dek in gewapend beton, gebruikelijk in de jaren twintig van de vorige eeuw.

De verdiepingsvloer en de zoldervloer zijn vergelijkbaar in opzet. Er zijn enkelvoudige balklagen toegepast. De balken meten 8 bij 23 centimeter, zo is opgetekend. De balken van het huis liggen haaks op de voor- en achtergevel. Er zijn ravelingen uitgespaard ten behoeve van (thans verdwenen) rookkanalen en trapgaten. In de loop der tijd zijn trapgaten dichtgezet en is er ten minste één trapgat toegevoegd. Aanpassingen op de begane grond zullen ook hebben geroepen tot het aanbrengen van stalen balken daar waar binnenmuren zijn gesloopt.

Plan balklaag van de verdiepingvloer (en het platte dak van de uitbouwen) op de tekening uit 1925.

De balklagen op een dwarsdoorsnede uit 1925.

De kapconstructie van het huis bestaat in de basis uit drie dekbalkjukkan die haaks op de voorgevel staan opgesteld. De constructie is oorspronkelijk en in de bouwtijd qua opzet en verbindingsmethodiek traditioneel te noemen. De spantbenen, korbeels en dekbalken zijn namelijk door middel van pen- en gatverbindingen (en toognagels) in elkaar gezet. Over de jukkan gaat de enkelvoudige balklaag van het platte dak.

Haaks op de buitenste van de drie spanten, sluit een halfspant aan, zoals gebruikelijk bij een afgetopt schilddak (of plat dak met schilden rondom). Het halfspant is bij Keizersdijk 3 het beste te zien (bij nummer 5 is het grotendeels weggewerkt in een binnenwand). Het halfspant met recht spantbeen en korbeel is op meer eigentijdse wijze geconstrueerd. Spantbeen en korbeel worden hier namelijk ingeklemd door een dubbele 'dekbalk'. De verbinding is met bouten tot stand gebracht. Het halfspant is door middel van een slof op de vloerbalken gezet. Opvallend is verder dat het halve spant onder het hoofdspant doorsteekt. Meestal sluiten halfspanten vol aan op de dekbalk van het volledige spant (zo is het op de bouwtekening uit 1925 ook weergegeven).

Deel van het volledige spant haaks op de voorgevel op de zolder van nummer 3.

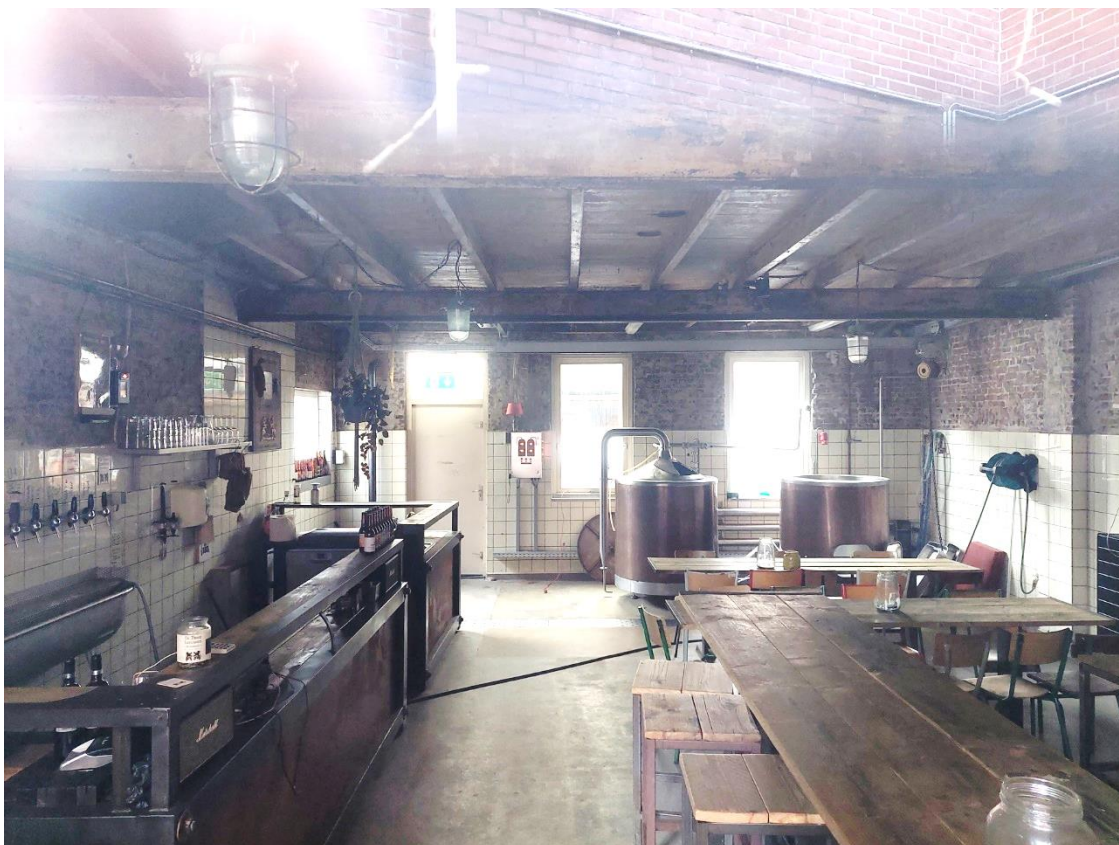
Deel van het halve spant evenwijdig aan op de voorgevel (voorgevel in de rug) op de zolder van nummer 3.

- De constructie van de voormalige bakkerij

De draagconstructie van de zoldervloer is zonder twijfel de oorspronkelijke. Er zijn twee houten moerbalken opgelegd in de zijgevels van het gebouw. De zijgevels zijn ter plaatse door middel van gemetselde penanten verzwaaard. Over de moerbalken zijn rankere vloerbalken gelegd, dus haaks op de kopgevels van het gebouw. Het lijkt erop dat de vloerdelen de oorspronkelijke zijn.

Er zijn twee kappantenen op zolder opgesteld. De spanten bevinden zich ter plaatse van de moerbalken van de zoldervloer. Ze zijn gesteld op de kinderbinten, zoals valt op te maken uit de toepassing van een slof onder de spantbenen. De spanten verkeren in oorspronkelijke staat. De spanten zijn samengesteld uit dekbalkjukken met daarop een schaarsspant om zo de mansardevorm te kunnen creëren. De jukken zijn tot stand gebracht door rechte spantbenen met rechte korbeels en dekbalken te combineren. De constructiemethode is traditioneel te noemen. De onderdelen van de jukken zijn door middel van pen- en gatverbindingen en toognagels onderling verbonden. Blokkeels en windverbanden zijn met draadnagels vastgespijkerd aan de jukken.

De kap heeft oorspronkelijke gordingen en ook het beschot dateert nog uit de bouwtijd van het pand.

Door één van de vensters is een beeld te krijgen van de constructie van de zoldervloer van de voormalige bakkerij.

Details van één van de twee spanten boven de voormalige bakkerij. De constructie is nog geheel oorspronkelijk.

7

Hoofdstraat 37-39

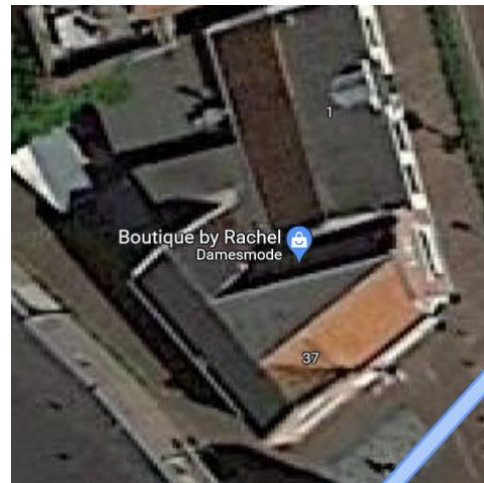
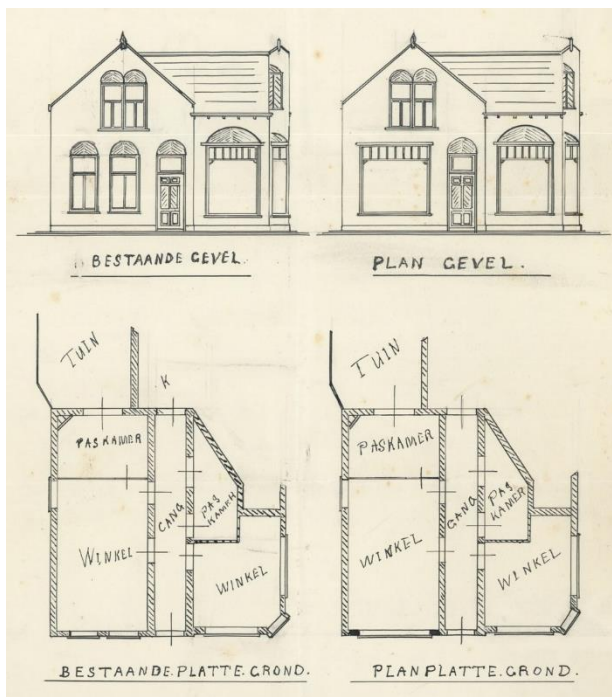
7.1 De bouwgeschiedenis

Bakker Hendrik Cornelis Cové, die een groot aantal bezittingen in de gemeente Raamsdonk heeft, besluit in 1906-1907 de bestaande bebouwing grotendeels te slopen en nieuw te bouwen.

Bouwtekeningen van het pand zijn niet aangetroffen (vanaf 1907 worden de tekeningen door de gemeente gearhiveerd). Wel zijn er vroeg gemaakte foto's waarop gedeelten van het pand zijn te zien. Samen geven zij een aardig beeld van het aanzien van het pand kort na de bouw ervan. In 1941 wordt aan de achterzijde een éénlaags bouwdeel toegevoegd, zo blijkt uit kadastraal onderzoek.

Details van historische foto's waaruit met name het oorspronkelijke aanzien van het gebouw is te achterhalen. Twee trapgevels die het pand gesierd hebben, zijn lang geleden al verdwenen.

Verbouwtekening uit 1925, ongeveer twintig jaar na de bouw van het pand. In 1920 heeft er een inwendige verbouwing plaatsgevonden, zo is door het kadaster opgetekend.

7.2 De bouwmassa

De bouwmassa is vrij ingewikkeld, voor een betrekkelijk klein pand. In de basis betreft het een L-vormig winkelhuis met begane grond en een zolderverdieping. Aan de straat is er duidelijk sprake van twee bouwdelen. De basis wordt gevormd door een rechthoekig bouwdeel onder een mansardedak dat met de nok haaks op de straat is gericht. Dit deel van het pand is met gesmoorde kruispannen gedekt. Hierop sluit aan de rechterzijde een tweede bouwdeel aan, dat met een overhoekse gevel op de straathoek is gekeerd. Dit bouwdeel heeft een wigvormige plattegrond. Uit het kadastraal onderzoek is gebleken dat dit het gevolg is van een rooilijnwijziging aan de zijde van de Hoofdstraat. Dit bouwdeel heeft een afgetopt mansardedak dat grotendeels met niet oorspronkelijke orangerode Muldenpannen is gedekt. Beide bouwdelen kenden oorspronkelijk een duidelijk eigen karakter, doordat het rechthoekige bouwdeel een tuitgevel had en het wigvormige bouwdeel gesierd was met twee thans niet meer bestaande trapgevels. Het bouwdeel aan de Hoofdstraat was het woongedeelte en het bouwdeel aan de Keizersdijk de winkel.

Achterop het huis sluiten in elkaars verlengde nog twee blokvormige bouwdelen aan. De voorste is twee laags onder plat dak, de achterste (in 1941 toegevoegd) heeft slechts één bouwlaag. In het kadaster is opgetekend dat achter het huis in het verleden sprake is geweest van een fabriekje. Of daarmee een nu nog bestaand bouwdeel wordt bedoeld, is niet duidelijk. De oriëntatie van deze bouwdelen onder plat dak, volgt de Keizersdijk, niet de Hoofdstraat.

7.3 Het exterieur

De beide straatgevels zijn in de loop der tijd ingrijpend gewijzigd. Ze zijn nog wel als vroeg twintigste-eeuws herkenbaar, door het gebruik van gele verblendsteen in speklagen, de rond- en segmentbogen in combinatie met siermetselwerk én aanzet- en sluitstenen. De topgevel aan de Hoofdstraat is in 1925 verbouwd, waarbij twee vensteropeningen plaats moesten maken voor één grote winkelpui. Later is de voordeur in deze gevel dichtgezet en is de gevel voorzien van een in natuursteen uitgevoerde plint. Ornamenten die de geveltop sierden, zijn verdwenen en de kleurstelling van houten gevelelementen is veranderd. Wat rest is de vroeg twintigste-eeuwse gevelvorm, een deel van de oorspronkelijke indeling en een zoldervenster uit de bouwtijd.

Overhoekse opname van het pand.

De gelijkenis met Julianalaan 1 is treffend. Zonder twijfel gaat het hier om een ontwerp van dezelfde architect. Rechts de gevel aan de Keizersdijk. Ook Hoofdstraat 13 heeft het nodige van Hoofdstraat 1 weg. Qua detaillering is dat pand iets ouder (omstreeks 1900).

De overhoekse gevel is ontdaan van de getrapte geveltop die we van oude foto's kennen. De top heeft op oude foto's één vensteropening op de zolder. Het restant van de overhoekse gevel heeft

van oudsher een deuropening naar de winkelruimte. De deurpartij (kozijn en deur) zijn echter van recente datum. Na de sloop van de geveltop is een uiterst curieuze situatie ontstaan, waarbij het dak over de overhoekse gevel is voortgezet. Architectonisch wringt het hier aan alle kanten.

Het geveldeel dat aan de zijde van de Keizersdijk op de overhoekse gevel aansluit, is als gevolg van verbouwing geheel ontdaan van beeldharmonie. Aanvankelijk bezat het gebouw hier een tweede trapgevel met in de middenas een winkleetalage en een drieledig zoldervenster. De trappen van de gevel zijn gesloopt, waarna de gevel de huidige asymmetrische hoofdvorm heeft gekregen (ook hier is over de overhoekse gevel heen gebouwd). In de gevel zijn nog wel enkele oorspronkelijke elementen behouden. Zo stamt de segmentboog met aanzetstenen, sluitsteen en siermetselwerk uit de bouwtijd én is het zoldervenster authentiek, behoudens de kleurstelling. Toevoegingen zijn de natuurstenen plint, de winkelpui en de geveltop.

Het deel van de gevel dat links op de overhoekse gevel aansluit, heeft de oorspronkelijke indeling met één etalagevenster onder een met siermetselwerk gesierde segmentboog. De etalage zelf is vernieuwd, evenals de lijst waarmee dit geveldeel is afgesloten. Ook de natuurstenen plint is een toevoeging uit latere tijd.

De zijgevel en achtergevel van het pand zijn uiterst eenvoudig in opzet en detaillering.

De in kruisverband gemetselde zijgevel, de achtergevel en de gevels van de blokvormige bouwmassa's aan de achterzijde zijn meest eenvoudig. De zijgevel heeft één oorspronkelijke vensteropening, vermoedelijk oorspronkelijk behorend bij een achterkamer (bewoning). In de achtergevel is een vensteropening onder strekse boog dichtgezet en heeft de zolder twee oorspronkelijke vensteropeningen onder een rollaag. De kozijnen zijn geprofileerd en getoognageld, dus vrijwel zeker oorspronkelijk. De ramen lijken vernieuwd te zijn.

De zichtgevel van de tweelaags aanbouw aan de achterzijde heeft op de begane grond een venster dat nog wel eens negentiende-eeuws kan zijn. Wij vermoeden dat het bij de bouw in 1907 is hergebruikt en afkomstig is van een ouder gebouw. Het betrekkelijk zware kozijnhout met luikspinning en toognagels doet negentiende-eeuws aan. De raamindeling is zeker niet negentiende-eeuws (want houdt geen rekening met de luikspinning).

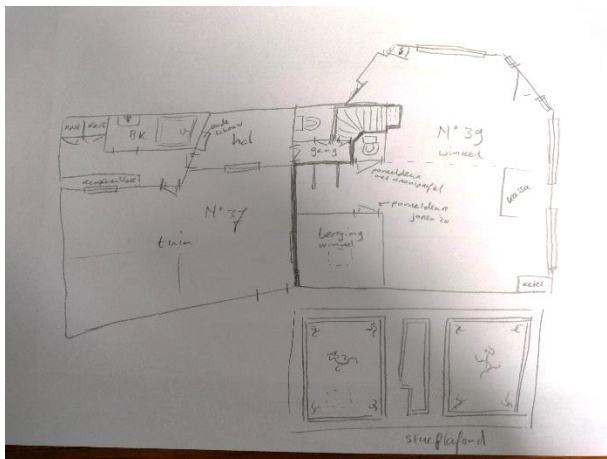
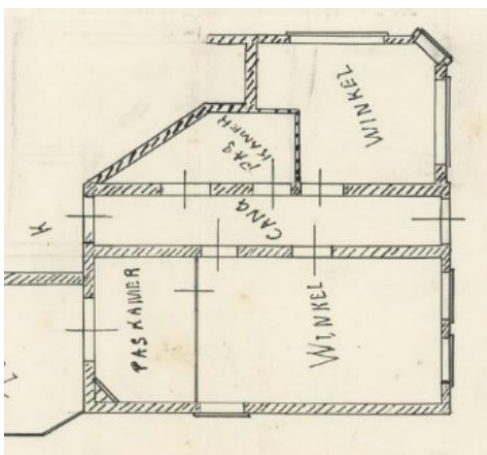
De gevels van de aanbouwen hebben vooral gevelelementen uit de tweede helft van de twintigste eeuw. De achterste aanbouw is in 1941 gerealiseerd.

7.4 Het interieur

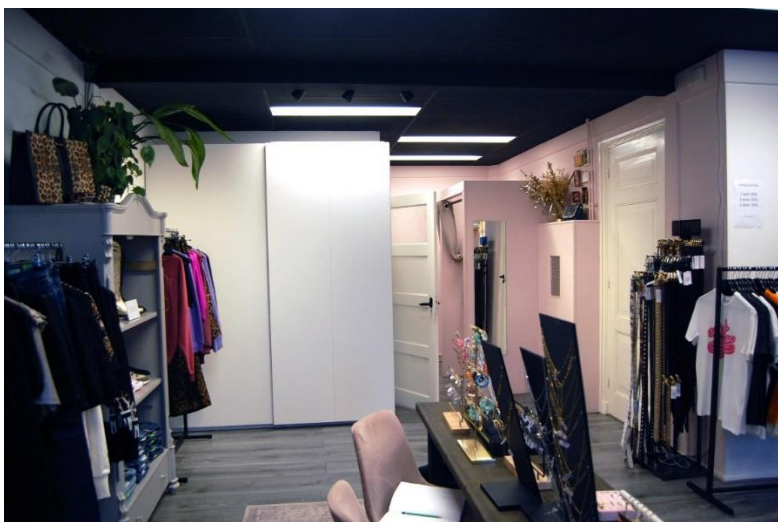
De oudste weergave van plattegronden van het gebouw dateren uit 1925. De begane grond is hierop weergegeven. We zien een middengang met links én rechts een winkelruimte die vooraf gaat aan een paskamer. Er bestaat geen twijfel over de oorspronkelijkheid van de gangstructuur, vanwege de relatie tussen gang en gevelindeling. De deuropeningen in de gangmuren zijn voor wat betreft aantal en positionering niet te rijmen met de bestaande indeling op tekening, waarbij een winkel voorafgaat aan een paskamer. De twee deuren in de linker gangmuur op tekening doen vermoeden dat er oorspronkelijk sprake is geweest van een voor- en achterkamer voor bewoning. Dit strookt ten dele met de stucplafonds die hier zijn aangetroffen. Deze plafonds maken namelijk aannemelijk dat er in den beginne sprake moet zijn geweest van een driedeling!

Rechts zijn in de gangmuur op tekening drie deuropeningen te zien ten behoeve van twee vertrekken. Vermoedelijk ging de winkelruimte vooraf aan een toilet of trap. Twee van die deuren bestaan nu nog. Eén ervan geeft toegang tot een toilet, de ander is de ontsluiting van de trap naar de bovenwoning.

De drie-paneeldeuren maken zelfs aannemelijk dat de oude delen van het interieur nog uit de bouwtijd van het pand stammen. Deze deuren zijn wel overschilderd en van nieuw sluitwerk voorzien. De deuren hangen met oude paumellescharnieren in de getoognagelde deurkozijnen. De kozijnen zijn afgetimmerd met oorspronkelijke perklijsten die geprofileerd zijn. Dit soort perklijsten treffen we ook aan rondom enkele vensteropeningen. Daar zijn vaak ook nog de oorspronkelijke vensterbanken aanwezig.

De in 1925 bestaande plattegrondindeling is vermoedelijk alleen oorspronkelijk voor wat betreft de gangstructuur. Rechts veldwerkschets gemaakt tijdens de verkenning.

In het winkelinterieur is nog één oorspronkelijke drie-paneel-deur aanwezig in een restantje van de gangmuur. De deur ontsluit het recente toilet. In het midden op de foto een jaren vijftig deur voor het winkelmagazijn dat in de ruimte is ingebouwd. De foto rechts toont het gangetje met daarin nog een aantal vroeg twintigste-eeuwse paneeldeuren.

Details van de Jugendstilplafonds die op de begane grond zijn aangetroffen.

De blokvormige aanbouwen tegen de achtergevel bevatten op de begane grond een ruimte die nu als hal wordt gebruikt (oorspronkelijk een woonkamer gelet op de kachelschouw) en de keuken met

badkamer. Hier zijn geen historische elementen of afwerkingen aangetroffen. Er is nog wel een kachelschouwte uit de jaren zestig en een standaard softboardplafond uit die tijd.

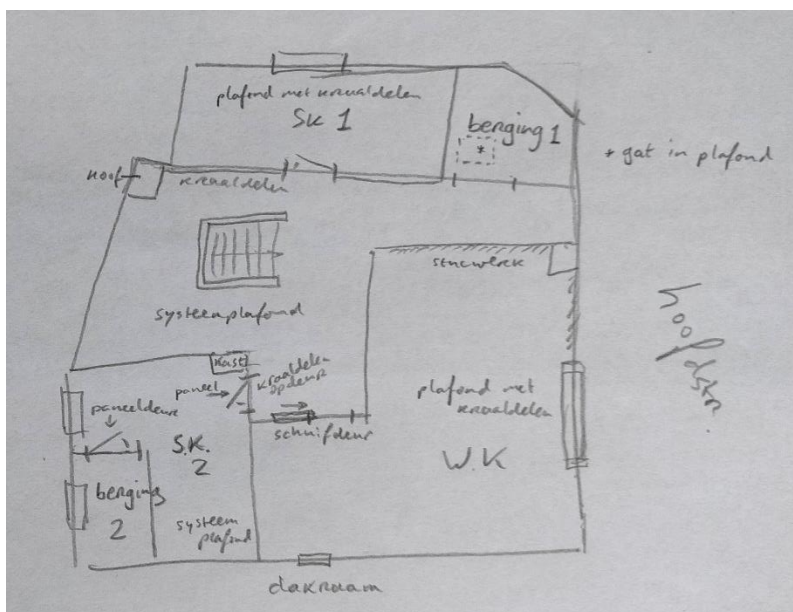

Voormalige woonkamer (jaren '60) nu in gebruik als hal voor de bovenwoning. Elementen en afwerkingen uit de jaren '60.

Op de zolderverdieping treffen we een woonkamer, twee slaapkamers en twee bergingen aan. Een deel van de indeling is nog vooroorlogs, gelet op de kraaldelen waarmee de wanden van de slaapkamer zijn gemaakt. Het is zelfs niet uit te sluiten dat de indeling oorspronkelijk is. Het is lastig om hier duidelijkheid over te geven, aangezien er betrekkelijk kort na de bouw in 1907 meermaals is verbouwd, onder andere in 1920 en 1925. Kijken we naar de trap, dan is de oorsprong van trap en indeling van de zolderverdieping eerder zo omstreeks 1920 te dateren. Vermoedelijk werd de verdieping opgewaardeerd op het moment dat de woonfunctie op de begane grond werd ingeperkt ten behoeve van commerciële activiteit.

Op de zolder zijn wanden getimmerd met kraaldelen, wat op een oorsprong vóór circa 1925 wijst. De spantbenen, korbeels en blokkeels van de kapconstructie zijn op de foto in het zicht.

Veldwerkschets van de indeling op de zolderverdieping.

7.5 De constructie

Er zijn geen gegevens beschikbaar gekomen over de begane-grondvloer van het pand. De linker zijgevel geeft wel enige informatie. Ventilatieroosters net boven de bestrating tonen aan dat er op de begane grond houten vloeren zijn (geweest). Dit is gangbaar in de bouwtijd van het pand. De zoldervloer heeft vermoedelijk balken die evenwijdig aan de Hoofdstraat zijn gericht. De gevelankers vormen hiervoor een aanwijzing. De ankers waarvan de schieters door twee knopen gaan, zijn niet alleen met de vloerbalken verbonden, maar ook met blokkeels van twee kapsantten.

Het pand heeft een in de bouwtijd gangbare constructie met dekbalkjukken waarop nokstijlen zijn opgesteld en afgeschoord. De jukken zijn samengesteld uit rechte benen, rechte korbeels, blokkeels en dekbalken. De constructie is nog op traditionele wijze vervaardigd, dus met pen- en gatverbindingen, gezeurd met toognagels. Er zijn twee spanten, die opgesteld staan in het rechthoekige bouwdeel. De zolder van het bouwdeel op wigvormige grondslag is hier op provisorische wijze op aangekapt. Hier zijn wel dekbalkjukken gebruikt, maar van afgeschoorde nokstijlen is hier geen sprake (wat ook wel logisch is, aangezien het mansardedak hier is afgetopt en dus een nokbalk ontbreekt). Boven de jukken is enkel gebruik gemaakt van gordingen.

Een deel van de kapconstructie van het huis. De camera wordt vanaf de overhoekse gevel gericht in de richting van Het Anker. De twee kaspanten met afgeschoorde makelaar/nokstijl zijn te onderscheiden.

9 Waardering

9.1 Algemene historische waarde

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de algemene historische waarde van een object inzicht moet worden verkregen in verbanden met maatschappelijke ontwikkelingen. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of in het gebouw één of meerdere maatschappelijke ontwikkelingen tot uitdrukking komen, en zo ja, in welke mate en hoedanigheid. Dit is geen eenvoudige opgave, mede omdat concrete definities van de gehanteerde begrippen ontbreken. In deze rapportage worden alleen die begrippen gedefinieerd waarover binnen de kaders van het onderzoek uitspraken mogelijk zijn.

Onder *culturele ontwikkeling* wordt in dit kader verstaan de ontwikkeling van veronderstellingen, opvattingen, waarden, normen en de materiële uitdrukking daarvan door een samenleving of een groep daarbinnen. De ontwikkeling van menselijke activiteit op tastbare wijze tot uiting gebracht. De panden in het onderzoeksgebied geven uiting aan ontwikkelingen in Raamsdonksveer in het eerste kwart van de twintigste eeuw, een tijd waarin er als gevolg van economische voorspoed, schaalvergroting en daarmee gepaard gaande veranderende opvattingen ten aanzien van lokale nering relatief veel gesloopt en nieuw gebouwd werd. In dat opzicht is het begin van de twintigste eeuw wel enigszins vergelijkbaar met het begin van de huidige eeuw. Dit betreft vooral Hoofdstraat 37-39 en Keizersdijk 3-5, in veel mindere mate Keizersdijk 1.

De wijze waarop de panden in de loop van de twintigste eeuw, vóór het derde kwart, zijn aangepast, is vrijwel nergens gepaard gegaan met toevoeging van een kwaliteitslaag. De aanpassingen die gedaan zijn in de gebouwen, zijn, zeker op de begane grond, toch het best te betitelen als een kaalslag. Op de begane grond van alle panden is vrijwel niets over van de oorspronkelijke indelingen. Ook dat is een uiting van cultuur, concreet de schaalvergroting (van winkels) in de wederopbouwperiode.

Onder *sociaaleconomische ontwikkeling* wordt in deze rapportage gerekend de ontwikkeling die betrekking heeft op algemene welvaart/voortgang.

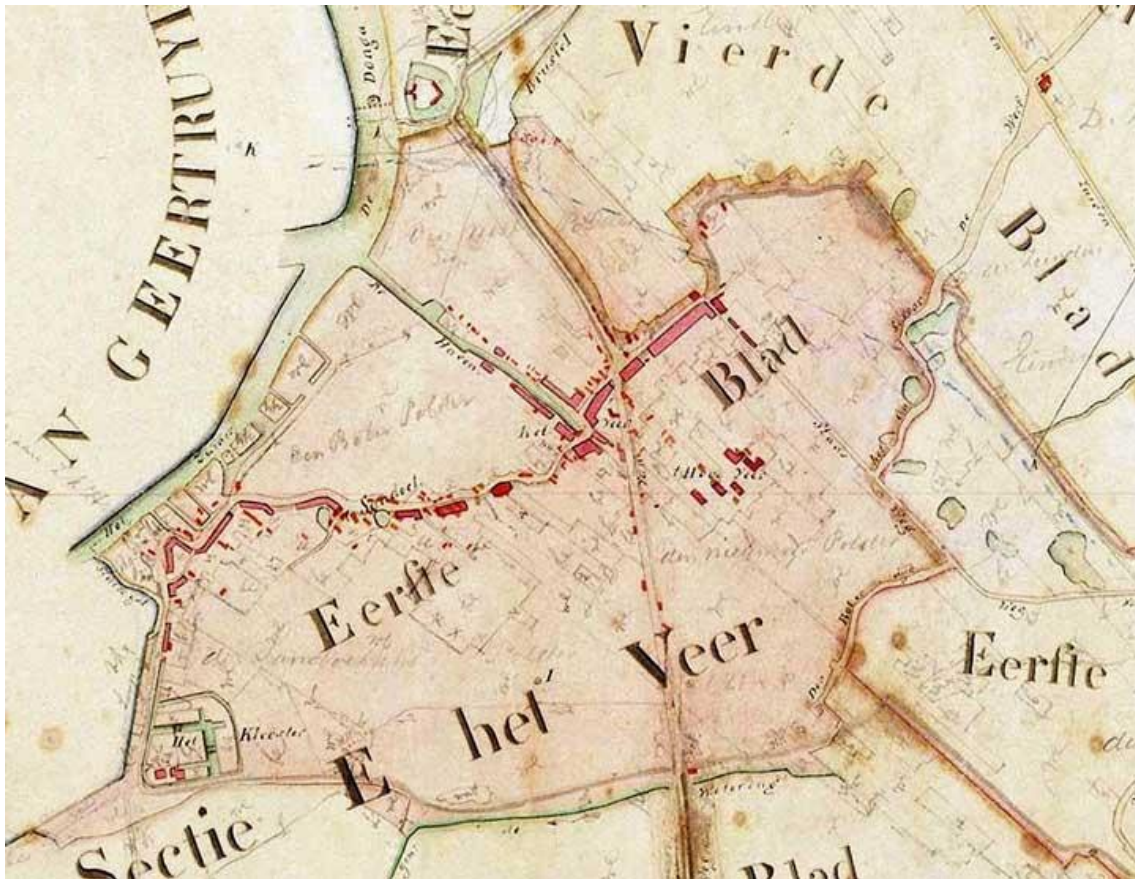
In het verlengde van het bovenstaande waarin al is aangestipt dat de grootste herontwikkeling plaatsvond in een periode van economische voorspoed (de jaren vóór en na de Eerste Wereldoorlog) en eigenaren hun panden nog bewoonden en er hun handel dreven, durven we te stellen dat er in het derde kwart van de twintigste eeuw een sociaaleconomische onbalans ontstaat, waarbij het economische belang bij verbouw prevaleert boven het sociale belang. Het resulteert erin dat een periode van verval intreedt, waarin alleen nog wordt geïnvesteerd in nieuwe (vaak tijdelijke) winkelinterieurs en er in de rest van de panden niet meer wordt geïnvesteerd.

Onder *geestelijke ontwikkeling* wordt in deze rapportage verstaan de ontwikkeling van het niet stoffelijke, in dit geval tot uiting gebracht in het materiële; het complex. Hiervan is, voor zover bekend, geen sprake.

De *geografische ontwikkeling* kan worden gedefinieerd als de betekenis die het gebied heeft voor de door de mens gecreëerde leefomgeving; de wijze waarop het natuurlandschap in cultuurlandschap werd getransformeerd en aan ontwikkelingen in gebruik werd aangepast, zowel in materiële als immateriële zin.

Dit belang is vrij groot, zei het niet direct afleesbaar in de panden. Het gebied waar de panden staan, is geen onbelangrijk gebied in de ontwikkeling van Raamsdonksveer. We durven zelfs wel te stellen dat de kruising van de vijftiende-eeuwse dijk (Hoofdstraat – Prins Hendrikstraat) met de Route Imperiale (Keizersdijk – Prins Bernhardstraat) historisch één van de belangrijkste (knoop)punten in het dorp is. De oude dijk bood bescherming tegen het water en maakte bewoning aan de landzijde mogelijk. Aansluiting van het dorp op de vroeg negentiende-eeuwse verkeersader van Parijs, via Brussel naar Amsterdam, zorgde ervoor dat Raamsdonksveer een interessante(re) vestigingsplaats werd voor winkeliers, handelaren en horeca. De kruising van beide wegen bood gelegenheid te profiteren van het vele verkeer dat nu door het dorp werd geleid.

Op het kruispunt is nog behoorlijk goed te ervaren dat de Hoofdstraat – Prins Hendrikstraat een dijklichaam is waar de Keizersdijk als het waren kruisend overheen is gelegd. Het plangebied is gelegen aan de buitenzijde van de vijftiende-eeuwse dijk. Dit gebied is lange tijd drassig geweest (er lagen in de negentiende eeuw nog moerassen) en kwam voor wat betreft de bebouwing, pas in de loop van de negentiende eeuw tot ontwikkeling. Dit is tegenwoordig niet goed meer afleesbaar, omdat heel veel van de oudste binnendijkse bebouwing in de loop der tijd is gesloopt. Op de kadastrale minuut van 1832 zijn nog verschillende grote boerderijen in de kern van het dorp te zien (onder andere aan de Prins Hendrikstraat).

Historische structuur met vijftiende-eeuwse dijklijn (bebouwing aan de zuidzijde), daarop aansluitende havenstructuur én doorkruising door de Route Imperiale die bovenin langs het veer naar Geertruidenberg gaat.

Onder bestuurlijke ontwikkeling wordt verstaan de ontwikkeling van zeggenschap over een maatschappelijk afgebakend gebied.

Voor zover bekend, is hiervan geen sprake.

9.2 Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt aangegeven dat voor de bepaling van de ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationale betekenis is.

De panden zijn niet gelegen in een beschermd dorpsgezicht. Dat de kern van Raamsdonksveer geen beschermde status heeft, is ook niet gek. In de periode dat in Nederland de eerste inventarisaties van stads- en dorpsgezichten werden uitgevoerd (jaren '60), stond Raamsdonksveer op het punt om het laatste deel van de haven te dempen. Bij latere inventarisatieronden werd nog wel gewezen op de gedichte haven als plek met historische betekenis en met interessante bebouwing. Interessant is dat aan de haven het dorpse karakter van Raamsdonksveer redelijk goed behouden is gebleven, met vrijstaande gebouwen in één en twee bouwlagen, terwijl aan de Hoofdstraat en delen van de Keizersdijk juist veel schaalvergroting en samensmelting heeft plaatsgevonden.

Recente(re) ontwikkelingen hebben de historische identiteit van de kruising van middeleeuwse dijk en de Route Imperiale II geen goed gedaan.

- Belang van het complex wegens de situering, verbondenheid met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad of wijk.

De verbondenheid van de bebouwing met de plek in het dorp is nog redelijk te noemen. Nog niet zo lang geleden zouden we in geval van Hoofdstraat 37-39 zelfs van redelijk grote verbondenheid hebben gesproken. Nog niet zo heel lang geleden kon de bebouwing aan de kruising van wegen een architectonisch ensemble genoemd worden met een oude, vermoedelijk achttiende-eeuwse boerderij in het midden. Het ensemble van vroeg twintigste-eeuwse panden in eclectische stijl en met karakteristieke overhoekse gevels die de positie aan de kruising definieerden, is inmiddels aardig aangetast. De boerderij is gesloopt ten behoeve van een in schaal en stijl detonerende nieuwbouw, de marechausseekazerne is al langer geleden tegen de vlakte gegaan ten behoeve van een complex waarin nu de Shoeby gevestigd is. Ook het Hof van Holland was een in de directe nabijheid gelegen tijds- en soortgenoot. Door de sloop van al deze panden is de samenhang tussen de 'tijdsgenoten' die nu nog over zijn, sterk verminderd. Wat op deze locatie rest zijn De Witte Leeuw, het in 1907 gebouwde Keizersdijk 1, Hoofdstraat 37-39 en in mindere mate Hoofdstraat 13. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat Hoofdstraat 37-39 architectonisch de zwakke broeder in het rijtje is – zoals hieronder nog zal worden verduidelijkt.

Veel historische gebouwen in de directe omgeving zijn al verdwenen. De verdwenen gebouwen waren cultuurhistorisch en architectuurhistorisch de meerdere van de panden in het plangebied.

De verbondenheid van Keizersdijk 1 met de directe omgeving is ook beperkt geraakt. Dat dit het oudste pand in het plangebied is, is nog wel afleesbaar. In algemene zin kan worden gesteld dat de éénlaags bebouwing in het dorp ouder is dan de tweelaags bebouwing. Met name in het centrum van het dorp staat de oudere éénlaags bebouwing onder druk. Dit type bebouwing is nu nog aan de randen te vinden.

De verbondenheid van Keizersdijk 3-5 met de directe omgeving is voor wat het huis betreft, vrij beperkt. De voornaamste samenhang is architectonisch, met nabijgelegen panden die ongeveer in dezelfde tijd van een tweezijdige verdiepingserker zijn voorzien: Prins Hendrikstraat 15 en Prins Hendrikstraat 27-29 (ongetwijfeld zelfde architect). Voor de voormalige bakkerij geldt dat de verbondenheid met de omgeving in de loop der tijd ook wat naar de achtergrond is geraakt. In de directe omgeving is de herinnering aan activiteit (met name productie) op achtererven en aan de haven sterk verminderd.

Ten minste twee andere panden in het dorp beschikken over een tweezijdige verdiepingserker. Het pand rechts kan niet anders dan van dezelfde architect zijn als Keizersdijk 3-5 en moet ook ongeveer in dezelfde tijd zijn gebouwd. Het linker is wat ouder.

In het dorp zijn verschillende panden behouden gebleven die verwantschap vertonen met Hoofdstraat 37-39. Hier twee panden aan de Prins Hendrikstraat.

- Belang van het complex wegens de wijze van verkaveling / inrichting / voorzieningen.
Dit belang is beperkt. In het plangebied is sprake van een vrij complexe verkavelingsgeschiedenis waarin nog maar één oude kavel herkenbaar is gebleven, namelijk de iets aangepaste kavel van Keizersdijk 1, die al op de kadastrale minuut is weergegeven. Die kavel is vermoedelijk ontstaan uit een grotere, doorsneden door de Keizersdijk die rond 1815 werd aangelegd. Er zijn in de loop van de negentiende en de twintigste eeuw verschillende aanpassingen aan de kavelstructuur gedaan. Er werden kavels afgesplitst en delen van kavels samengevoegd naargelang de ruimtebehoefte. De grootte van de bebouwingkavels verschilt sterk.

Projectie van de kadastrale minuut over de kaart van 1745 laat zien dat de Route Imperial in de Westpolder diepe percelen doorsneed en dat het voor de aanleg nodig was om ten minste vier huizen aan de middeleeuwse dijk te slopen. Daaronder een buitendijks huis dat aan het huidige plangebied grenst. Het noorden is links.

9.3 Architectonische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de architectonische waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan er hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex voor de geschiedenis van de architectuur en het oeuvre van de architect(en).

Binnen de geschiedenis van de architectuur is voor de panden in het plangebied geen belangrijke rol weggelegd. Hoofdstraat 37-39 en Keizersdijk 3-5 zijn voorbeelden van de in hun tijd gangbare bouwstijl, betrekkelijk eenvoudig en door hun eenvoud ook niet erg eenduidig van een stijlstempel te voorzien. Het pand in de Hoofdstraat laat in het exterieur nog wel duidelijk historische invloeden zien, namelijk neorenaissance (1875-1915), het interieur zal moderner zijn geweest, gelet op het Jugendstilplafond dat hier nog is aangetroffen. Keizersdijk 3-5 is qua exterieur een component van het rationalisme (1900-1920), een stijl die op dat moment al passé was. Zeker door de vele wijzigingen die in de panden zijn doorgevoerd, kunnen we stellen dat de panden binnen de oeuvres van de (lokale) architecten geen bijzondere plek innemen.

Van Keizersdijk 3-5 kon de naam van de architect worden achterhaald. De ontwerper blijkt Gerardus Adrianus van den Elshout (1885-1969) te zijn geweest. Van den Elshout ontwierp in zijn woonplaats Oosterhout en de directe omgeving. Het is geen architect van naam. In de Prins Hendrikstraat is ook een ontwerp van de architect gerealiseerd.

- Belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteit van het ontwerp en de ornamentiek.

Van hoogwaardige esthetische kwaliteit is zowel bij het exterieur als het interieur van de panden in het plangebied geen sprake meer.

Keizersdijk 1 heeft een geheel nieuwe historiserende gevel gekregen, waarbij we kunnen opmerken dat de vormgeving van deze gevel (vensters uitgezonderd) nog wel enigszins appelleert aan de architectuur van de bouwtijd van het pand, namelijk 1852 (blokpleistering, neoclassicistische detaillering van gootlijst en entreepartij; door gebrek aan verfijning is de laatste makkelijk te herkennen als van recente datum). Het gebrek aan verfijning betekent dat we niet van esthetische kwaliteit willen/kunnen spreken.

Met betrekking tot het interieur kunnen we kort zijn, hier is van hoogwaardige esthetische kwaliteit nauwelijks sprake. Alleen de zoldertrap en de toiletdeur getuigen nog van de zorgvuldigheid waarmee aan het begin van de twintigste eeuw interieurs werden uitgevoerd.

Het oorspronkelijke (voor)gevel ontwerp van Keizersdijk 3-5 (inclusief bakkerij) kan enige esthetische kwaliteit niet worden onzegd. De zichtgevels voor en rechts zijn in ontwerp met zorg gedetailleerd, niet overdadig, maar wel geheel passend bij de bouwtijd (in combinatie met het bouwtype). Helaas is door wijziging in de gevels van het gebouw (zowel indeling als invulling) van de oorspronkelijke esthetische kwaliteit niet veel meer over. Nu zijn het vooral de (erker)vensters op de verdieping die nog van de vroegere kwaliteit van het ontwerp getuigen. De gevels van de bakkerij zijn in vergelijkbare mate aangetast. Ook hier is namelijk in de gevel aan de Keizersdijk zwaar ingegrepen op de begane grond en verkeert de (zolder)verdieping nog in nagenoeg ongeschonden staat. Met betrekking tot het interieur kunnen we ook hier vrij kort zijn. Op de begane grond bestaat nog een herkenbare keuken uit de jaren '20. Op de verdieping is een eenvoudig stucplafond uit de bouwtijd aanwezig én een opvallend aardig plafond uit de jaren '60. De trap van Keizersdijk 3 vertegenwoordigt nog een zekere esthetische kwaliteit. Dat geldt zeker ook voor een beperkt aantal deuren (en omlijstingen) uit de bouwtijd.

Hoofdstraat 19 lijkt sterk op Hoofdstraat 37-39.

Hoofdstraat 37-39 blinkt ook niet uit voor wat de esthetische kwaliteit van de gevels betreft. Het oorspronkelijke gevelontwerp getuigt al niet van al te veel architectonisch vernuft (weinig samenhang in de gevels en ronduit eigenaardige detaillering van de overhoekse gevel). Latere wijzigingen (nieuwe gevelinvulling op de begane grond en de samenvoeging van twee vensteropeningen tot een winkleetalage) zijn ondanks de bijna grote zorgvuldigheid waarmee wijzigingen door de aannemer zijn gemaskeerd, een aantasting van de esthetische kwaliteit van het geheel. We moeten hier ook opmerken dat de huidige reclameborden het lastig maken om de esthetische kwaliteit van de gevel op waarde te schatten. De architectonische kwaliteit gaat zeer gebukt onder het feit dat de overhoekse gevel en de gevel aan de Keizersdijk zijn ontdaan van de getrapte geveltop die op oude foto's nog is te zien.

In het interieur van het pand zijn nog de nodige paneeldeuren uit de bouwtijd bewaard gebleven. Het zijn in de tijd vrij standaard deuren. De trap in het pand is te eenvoudig om als esthetisch van hoge kwaliteit aangemerkt te worden. Het fraaiste dat in alle panden werd aangetroffen, is een stucplafond op de begane grond van het pand. Het lijstwerk is betrekkelijk eenvoudig, de Art Nouveau hoekornamenten en ook het middenornament zijn bijzonder fraai, ondanks dat het in serie vervaardigde stukken zijn. Met name de asymmetrie en de zwierige belijning zijn karakteristiek voor de stijl die tussen 1890 en 1914 populair was.

Vanuit cultuur- en architectuurhistorisch oogpunt zijn de betrekkelijk recente ingrepen op de historische kruising weinig geslaagd te noemen. De combinatie van schaalvergroting (drie bouwlagen) en historiserende vormgeving van Prins Hendrikstraat 2 (2009) is niet erg geslaagd, de industrieterreinarchitectuur van het in 1996 gebouwde Prins Bernhardstraat 2 evenmin. Dit pand heeft geen enkele verbondenheid met de plaats waar het gebouwd is.

9.4 Bouwhistorische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de bouwhistorische waarden van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek.

Dit belang is uitermate beperkt. Er zijn in de panden geen constructies of constructiematerialen aangetroffen die in de bouwtijd innovatief of bijzonder waren. Dit valt in de bouwtypen ook niet te verwachten. Hoofdstraat 27-39 en Keizersdijk 1 zijn betrekkelijk eenvoudige dorpswoningen, Keizersdijk 3-5 heeft een wat stedelijke allure, passend bij onder andere de Witte Leeuw en het hoekpand aan de overzijde van de Keizersdijk.

- Het belang van het object vanwege de historische gelaagdheid.

Dit belang is uiterst beperkt. We durven wel te stellen dat aanpassingen vrijwel nergens hebben geresulteerd in toevoeging van kwaliteit. De vroeg twintigste-eeuwse verbouwing van Keizersdijk 1 zou in aanmerking zijn gekomen, ware het niet dat van de indeling, de elementen en de afwerkingen op de begane grond bar weinig resteert (trap en deur).

9.5 Waarden vanuit de gebruikshistorie

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de waarden vanuit de gebruikshistorie van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang vanwege de ordening, samenhang of inrichting van gebouwen of ruimten, passend bij een historische functie, gebruik of productie in het object/complex.

De panden geven nog uiting aan de commerciële activiteiten die er van meet af aan hebben plaatsgevonden. Die herkenbaarheid is wel deels teloor gegaan, doordat met name de ruimten waar die activiteiten werden ontplooid, in de loop der tijd ingrijpend zijn gewijzigd. Zo is er nu geen beeld meer mogelijk van de kleinschaligheid van de vroege winkelruimten. Keizersdijk 3-5 is nog van enig belang vanwege de bestaande bakkerij. Die bakkerijfunctie is overigens niet direct afleesbaar aan het pand. Van de samenhang met de winkel aan de straat is als gevolg van opeenvolgende verbouwingen ook weinig over. De bakkerij van Simonis heeft ongeveer 50 jaar lang een stempel gedrukt op het plangebied.

- Het belang vanwege een (historische) functie, gebruik of productie in het object/complex.

Dit belang is beperkt en heeft eigenlijk alleen betrekking op de voormalige bakkerij. Zoals aangegeven is het belang beperkt geraakt doordat de bakkerijwinkel niet meer intact is en omdat de bakkerij niet als zodanig herkenbaar is. De overige panden zijn in veel mindere mate van betekenis omwille van historische functies.

- Het belang van het object/complex als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/gebruiker/opdrachtgever.

De familie Simonis was bekend in Raamsdonksveer. Niet alleen van de bakkerij, maar ook omdat leden van de familie een tijd lang de uitbaters (Nellie Simonis met haar man Bram Lambreghts) waren van hotel De Witte Leeuw (1946-1964). Ook was er een koperslagerij (Simonis-de Kok).

De Witte Leeuw omstreeks 1908. Het pand links is net opgeleverd. Het is tot stand gebracht op een pleinachtige ruimte die werd aangelegd met de realisatie van de Route Imperiale, waarvan de Keizersdijk deel uitmaakte.

9.6 Waardestellingen

De waardenstellingen zijn gebaseerd op de in deze rapportage verzamelde gegevens en inzichten. Tijdens een bouwhistorische verkenning blijft veel van de geschiedenis van een gebouw voor de onderzoeker onbekend, omdat er niet achter afwerkingen kan worden gekeken (pleisterwerk, vloerbedekkingen, verflagen etc.). Soms is de opgedane kennis eenvoudigweg te beperkt om tot een deugdelijke onderbouwing van de monumentwaarde te komen.

Er wordt in deze paragraaf getoetst aan de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

9.6.1 Hoofdstraat 37-39

Het pand Hoofdstraat 37-39 zou, wanneer het in meer oorspronkelijke staat verkeerde, zonder twijfel in aanmerking zijn gekomen voor bescherming van de herinneringswaarde die het vertegenwoordigt. Helaas is het pand in de loop der tijd sterk verbouwd, waarbij de ingrepen die zijn doorgevoerd geen van alle hebben geresulteerd in toevoeging van kwaliteit. De straatgevels zijn ontdaan van de voor de bouwtijd zo karakteristieke getrapte toppen en veel van de gevelelementen zijn in de loop der tijd verdwenen of vervangen. Ook de zijgevel en achtergevel van het pand zijn in meer of mindere mate aangetast, met name voor wat betreft de invulling van de gevel. Wat ook een sterke aantasting van het exterieur is, is dat de samenhang met de interieurindeling grotendeels is verdwenen, mede door ingrepen in de interieurindeling op de begane grond. Hierdoor is de verhaalkracht van het gebouw beperkt.

In het interieur zijn nog wel enkele elementen aanwezig die van bovengemiddelde betekenis zijn. Zo zijn op de begane grond in het linkerdeel van het pand (vermoedelijk oorspronkelijk het woongedeelte) nog fraaie plafonds met Jugendstilkenmerken bewaard gebleven en een aantal binnendeuren op de begane grond stamt nog uit de bouwtijd. Veel is echter verdwenen (middengang) of van ondergeschikt belang (indeling en elementen op de zolderverdieping). Voor wat betreft de constructies die in het pand zijn toegepast, kunnen we niet anders dan stellen dat de constructies ten hoogste als kenmerkend voor de bouwtijd kunnen worden aangemerkt.

Typisch voor de tijd is de vorm van het mansardedak en de wijze waarop de spanten zijn geconstrueerd.

Het grootste belang dat het pand vertegenwoordigt, is het belang op stedenbouwkundig niveau. Ten eerste vanwege de ligging aan een voor de ontwikkeling van het dorp essentieel kruispunt (vijftiende-eeuwse dijk met Route Imperiale II) en ten tweede vanwege de samenhang die bestaat tussen dit pand en een aantal panden in de directe omgeving. Dat het dorp aan de keizerlijke route kwam te liggen, had grote invloed op de groei van het dorp (wat onder andere resulteerde in een betrekkelijk vroege vaste brug naar Geertruidenberg en het einde van het veer). Raamsdonksveer maakte rond 1900 een sterke (economische) groei door, wat resulteerde in veel soortgelijke (maar ook grootschaligere) bouw en herbouw, met name voor wat betreft winkels en horeca. De kruising van de oude dorpsdijk en de betrekkelijk drukke verkeersroute van noord naar zuid, was hiervoor uitermate geschikt. Het belang van de kruising in de ontwikkeling van het dorp is de laatste decennia grof aangetast door sloop van achttiende- en negentiende-eeuwse panden (waaronder twee boerderijen en de marechausseekazerne) aan de zuidzijde van de kruising. Dit waren panden die aan de geschiedenis van Raamsdonksveer veel meer duiding gaven dan het huidige Hoofdstraat 37-39. Het historische belang van deze plek in het dorp staat zwaar onder druk.

Stelling 1: Op zichzelf beschouwd, en getoetst langs de lat van authenticiteits- en zeldzaamheidswaarde, moet worden geconcludeerd dat de herinneringswaarde van Hoofdstraat 37-39 als gevolg van vele veranderingen waaraan het gebouw onderhevig is geweest, beperkt is.

9.6.2 Keizersdijk 1

Keizersdijk 1 is een pand dat de historische betekenis die het heeft voor de geschiedenis van het dorp niet gemakkelijk prijsgeeft. In de basis maakt het pand deel uit van een bebouwingsontwikkeling die pas mogelijk wordt met de aanleg van de Route Imperiale en met name het gedeelte van die route dat nu Keizersdijk heet. De aanleg van het dijklichaam haaks op de vijftiende-eeuwse dorpsdijk maakte dat het lintdorp zich vanaf dat moment transversaal kon ontwikkelen. Dat de kruisende as niet haaks over de oude dijk werd geprojecteerd, laat goed zien dat de ingreep van hogerhand werd opgelegd en komt nu nog tot uiting in de oriëntatie van de gebouwen aan de Keizersdijk (en Prins Bernhardstraat). Keizersdijk behoort tot de vroegste (nog bestaande) panden die die oriëntatie volgt. Een factor die deze herinneringswaarde sterk aantast, is dat uit deze tijd alleen nog één of twee zijgevels, de achtergevel en héél misschien de zoldervloerconstructie resteren. Er heeft aan het begin van de twintigste eeuw een ingrijpende verbouwing plaatsgevonden, waarbij de vorm van de bouwmasa is gewijzigd (mansardekap in plaats van een schild- of zadeldak) en de voorgevel is meermaals aan veranderingen onderhevig geweest. Ook het interieur is meer dan eens ingrijpend op de schop gegaan, wat erin resulteert dat eigenlijk alleen de trap en de toiletdeur nog van enige betekenis zijn.

In het straatbeeld is het pand van betekenis omdat het vanwege de éénlaags bouwmasa nog duidelijk herkenbaar is als één van de oudste gebouwen in aan de Keizersdijk – Prins Bernhardstraat. Elders in het dorp is meer éénlaags bebouwing behouden gebleven. Aan de Keizersdijk is de economische druk groter en krijgt het dorp als gevolg van verschillende nieuwbouwprojecten langzaamaan een meer stedelijk karakter, een uiting van tegenwoordige cultuur. Vrijwel overal in het land staat éénlaags bebouwing uit het verleden onder druk.

Stelling 2: Op zichzelf beschouwd, en getoetst langs de lat van authenticiteits- en zeldzaamheidswaarde, moet worden geconcludeerd dat de herinneringswaarde van Keizersdijk 1 als gevolg van vele veranderingen waaraan het gebouw onderhevig is geweest, beperkt is. In een breder kader vertegenwoordigt het pand omwille van de oriëntatie, de éénlaags bouwmasa en als vroege exponent van een voor de ontwikkeling van het vroegere dijkdorp nog wel enige betekenis.

9.6.2 Keizersdijk 3-5

Keizersdijk 3-5 is in 1925 gebouwd als dubbelwoning met winkel (tegen een bestaande bakkerij) in opdracht van J.J. Simonis naar plannen van een lokale architect Van den Elshout. In cultuurhistorisch opzicht is van enige betekenis dat het huis nog de bijbehorende, voormalige bakkerij heeft en daarmee uiting geeft aan de detailhandel in de Interbellumperiode. Die waarde heeft vooral betrekking op het concept. De winkelruimte is vergroot, de woningen zijn verbouwd en van de vroegere bakkerij is alleen nog herkenbaar dat het oorspronkelijk een bedrijfsfunctie moet hebben gehad (relatie met de winkel is niet meer herleidbaar). Alle zichtgevels zijn in meer of mindere mate aangetast, wat ten kosten is gegaan van de herkenbaarheid (functie en bouwtijd). De belangrijkste waarden hier zijn de voor de bouwtijd (en betrokken architect) karakteristieke verdiepingserkers bezet met glas-in-lood. In het interieur zijn de historische structuren grotendeels verdwenen. De restanten zijn vaak alleen nog herkenbaar daar waar in de muren binnendeuren uit de bouwtijd zijn behouden. In de panden wordt hoofdzakelijk nog enige betekenis toegekend aan deze deuren, de trap van Keizersdijk 3, de keuken op de begane grond van Keizersdijk 5 en uit latere tijd het boardplafond en de trap op de verdieping van Keizersdijk 5 (element en afwerking uit 1959 van bovengemiddelde kwaliteit).

Stelling 3: Op zichzelf beschouwd, en getoetst langs de lat van authenticiteits- en zeldzaamheidswaarde, moet worden geconcludeerd dat de herinneringswaarde van Keizersdijk 3-5 als gevolg van vele veranderingen waaraan het gebouw onderhevig is geweest, beperkt is. Door de aantasting is ook de herkenbaarheid van het concept (dubbelwoning met winkel en bedrijfsgebouw) geweld aan gedaan.

BAAC is een onafhankelijk onderzoeksbureau dat zich sinds de oprichting in 2000 bezig houdt met cultuurhistorie in de breedste zin van het woord. BAAC voert alle mogelijke facetten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en beschikt over een groot aantal specialisten. Het bedrijf heeft ongeveer 80 werknemers in dienst, verdeeld over vestigingen in Nederland en Vlaanderen. Bouwhistorie is van begin af aan één van de pijlers van het bedrijf. De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

- ir. Rob Gruben
- drs. ing. Geert Oldenmenger
- drs. Lammert van Hemert
- Sanja Veldhuis
- drs. Hans Willems

- De onderzoeker(s) en auteur(s)

Drs. ing. Geert Oldenmenger (1976) studeerde bouwkunde aan de Hogeschool Enschede, waarbij hij stages vervulde bij Van Wijnen en IAA architecten. Daarna volgde hij aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen (Radboud Universiteit Nijmegen) de studie Kunstgeschiedenis en Archeologie, waarbinnen hij zich vooral specialiseerde op de geschiedenis van architectuur en stedenbouw.

Gedurende deze opleiding vervulde hij bij de gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, een opleidingsplaats voor bouwhistorie. In twee jaar tijd werd een groot aantal panden in de Bossche binnenstad onderzocht en gedocumenteerd. In 2001 kreeg hij, aansluitend op deze opleiding, een baan aangeboden als bouwhistoricus bij BAAC. Daar werkte hij zich in korte tijd op tot senior bouwhistoricus. In 2008 studeerde hij als laatste doctorandus in de kunstgeschiedenis af met een scriptie waarin het leven en het werk van de negentiende-eeuwse, Zutphense stadsarchitect A.B.W. Langenberg centraal stond. Inmiddels heeft hij als onderzoeker zo'n 500 projecten uitgevoerd.

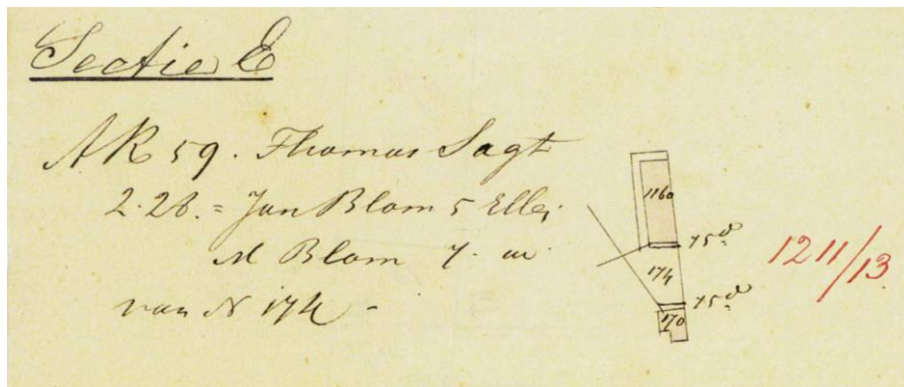
(https://www.linkedin.com/in/geert-oldenmenger-46b68025/?locale=nl_NL).

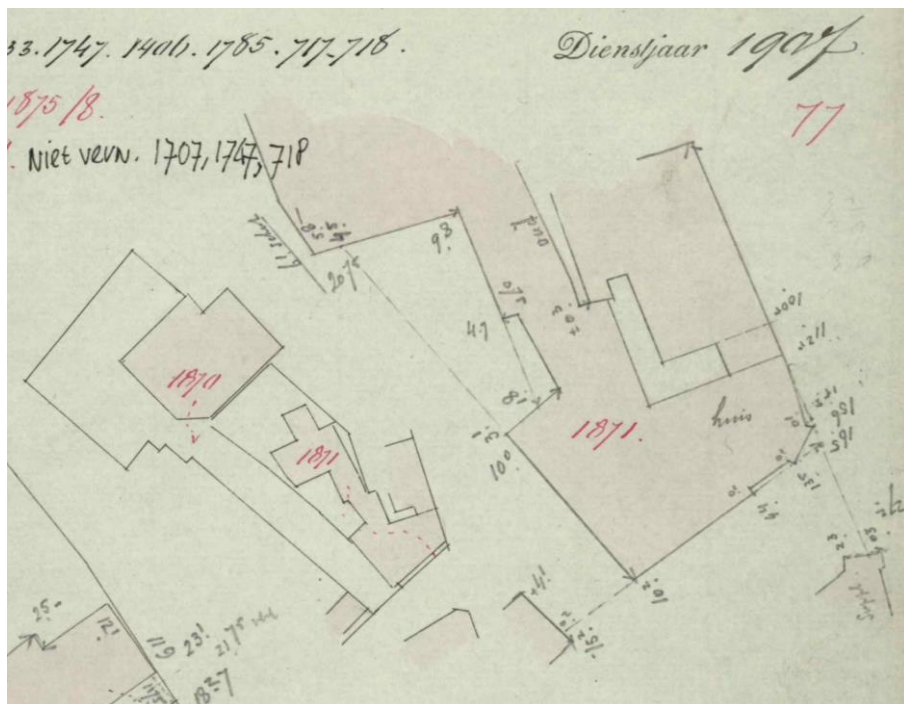
BRONNEN

- Richtlijnen voor Bouwhistorisch onderzoek 2009.
- Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Kadaster.nl.
- Delpher.nl.
- Diverse websites.
- Raamsdonksveeropdekaart.nl.
- Bouwdossiers (Regionaal Archief Tilburg).

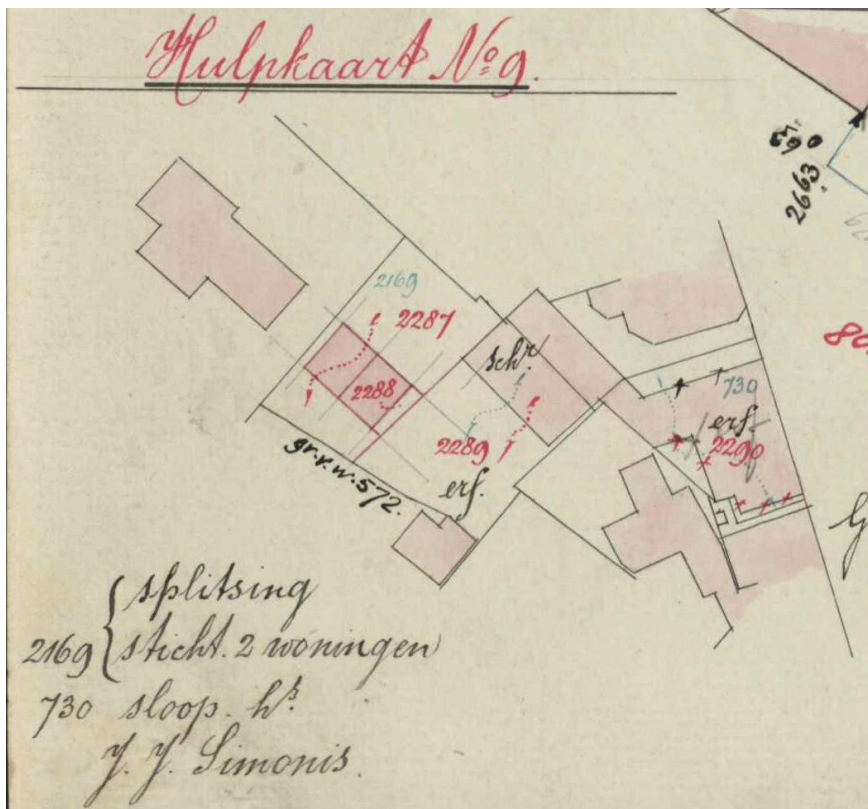
Bijlage – kadastrale veldkaarten

Detail van veldwerkkkaart uit 1849 met Keizerstraat 1 (perceel 170).

Detail van veldwerkkkaart uit 1907 met Hoofdstraat 37-39 (perceel 1871).

Detail van veldwerkkaart uit 1917 met sloop van de voorganger van Keizersdijk 3-5 (perceel 730). Hoofdstraat 33-35 wordt in opdracht van J.J. Simonis gebouwd.

Detail van veldwerkkaart uit 1926 met links onder Keizersdijk 1 (perceel 2744 Van Aalst) en rechtsboven een situatie met bouwterrein voor Keizersdijk 3-5 (perceel 2290).